

- Title – 31511
- Accession No – Title –
- Accession No –
- Folio No/ Pages –
- Lines-
- Size
- Substance Paper –
- Script Devanagari
- Language –
- Period –
- Beginning –
- End –
- Colophon-
- Illustrations -
- Source -
- Subject -
- Revisor -
- Author -
- 1. Remarks- 31201

Sukla, Badri Nath.

Mārkaṇḍeya-Purāṇa . Varanasi .

Chowkhamba Vidyabhawan, 1961.
147 p.

39,731.

39,731 (S)

天啓正

[illegible]

यो
१

गेकुल दारे कुंभे ककता संप्राप्तिविशेषं दिनां त्रयमेव मेषे उपरि धृत्वा स्यात्तत्तेषां स्थितं कुंभं पद्मावोत्रिंशत् प्रवेशं कुर्वन्ति कुंभं पतितं
 दागोष्टमावः समाश्रयार्थं तां विधेयं एह यमात्राप्रतिस्वस्यानोति एति वा वद स कुंभः तस्मात्त्रयेत्येका कथ्यते न गवः प्रि कुंभो तापये
 एतं तस्मिन् तर्प्यः १५२ यमं मेषो लाधि कारः यस्य मेषो प्रसवं त्यागं स्तंभं के नैत्रिमाद्यते तस्याः स एव उ अवि दक्षु र्गति तत्रासा विदर्भता
 त्रिजिघंते तत्रोभावीतक्षणा देवगर्मस्तेभ्यो भवति अयं योगसिद्धः सिद्ध ग्रहणं करोति मलकं स एव प्रसवं त्याग्यते त्रिजिघंते तावत्तस्याः प्रसवो न
 भवति उ द्यते तु यो न मोक्षः १५३ यद्यदीयानि कीलाधि कारः कोशेति आश्रयो शास्त्रे यन्नैलं तत्र यो मो दीयः प्रचंडे वि वाते व हति सति न वा
 ध्यते नि प्रोत्ता एव तिष्ठते अत एव मार त्वदी वद्व १०३ यद्यद्विषय विषय हरः अर्कं कीटक हे गोधिका विद्या मत्रा पीता पीतु कीट मिश्री
 वधे जलेन वर्जितैः व श्रिक देश स लेपः कार्यः अश्रिक विषं प्रापति १०४ यलाश कल कोनात्रि सु ह्मन् एति नि व द्वा के लो रो लि
 एक विंशति वारा व वा वत् तेने कक्षा टे ए गुल को कारयेत् तो पुन स्तन्नी रेणाभ्य त्र्यद्विषिक देश लेपयेत् दंशा दधि व श्रिक विषं ज
 श्रेष्ठ गोहन जीवताधि कारः गोष्टादिनि र्मलित कलश क व द्वा मल पंता जा वः सप्ताविह यमात्राप्रति कोति एत्यं न हते तस्मिन्
 १५४ यद्य गर्मस्तेभ्यो लाधि कारः मलक लिखितो जुं अवि सु स वं त्या स्तंभं करोत्युच्चैः गर्भ सप्त स पदि नार्थ स्तत्रा म वि दक्षितः
 सिद्धः १५५ यद्यदीयानि कीलाधि कारः कोशा म तैल दीयः प्रचलति प्रव हति प्रचंडे विषा हति सति निः प्रकं वः स्फुरन्
 तार त्वदी य व १०३ यद्यद्विषय विषय हरः इ वि शल भ भव न गो पात्र को म नः शिला स्त प्रापय्या व श्रिक विषं विनश्य
 ति एभिर्दंश स लेपेन १०४ यद्यसादि वा क र स्य व स त रो भा वि तैर्मु क्ती तैः मृत् का कता प्रमु ता व श्रिका देवः स्रु स
 हरति १०३ नरदिग न द डि म मू लैर्गो मि शत स म् स्तु च एति ग टिका त्रिदो र वि स्त ते पं वा श्रिक विषं दंशा तं क्र म ए

प्रापति १०३ नरस्यां दिशी यात्रि द्वा १३ मा व च स्य मूला नि गता त्रि गो मों स च ए तौ च ए पि ता ज ले न ग टिका का पीः नृणा
 ग टिका पी व श्रिक देशे स दंशा दधि व श्रिक विषं प्रापति अस्मिन् रु खे ल्य ए तत्रा विषं प्रसव्यते अत्रैवेपं मृत् टिका दै वै र वि
 न्नात्रार्थ प्रप च्छेति १०४

एवं चार्थविचित्रकृताया देवध्यायायी नाह कुमारे विद्यादि हास्यो नयविनयौ शुचः शोभाः बरलाभो निरुपजाशी
 योऽहं प्रयत्नेनेति तच्छब्दाभ्यं प्रह्लादः शिवाणमिति गिजतं नाह दोक्तान वादश्चेतेन प्रह्लादेनेत्येव ॥ इत्याह ततिः ततो न सि
 हात सप्रोगतस्य बुद्ध्या विधेद इति प्रागुक्तं मृत्प्रह्लादस्य शिववत् यथा यथा त्रिपुरवधे हतते न हरिणा शिवस्य धरो दन एव मस्या
 यीत्यर्थे तेन त्रिपुरवधा वृत्त्या ने प्रह्लादप्रह्लादोत्रिदृशं नार्थमिति ज्ञेयः एवमेवेतत्तत्र म्यातदाख्यानं प्रसक्तं स्यात् स एव भग
 वान् न ज्ञेयं नो हि हतप्रशः पुरातनस्य देवस्य मयेनानेते मायिते सुक्तं लोके स एव इति तेन प्रह्लादस्य प्रशोदतमित्यर्थः त्रिपुर
 हन्तारि गृहस्थवनस्थानो तया शब्दात्तदाचारः २ परित्वा न क धर्मी श्रमोत्त धर्मी ग हाश्रमे श्रीकादीनि मुमुक्षू

कुमारे हास्ययोः शापो हिरण्यक शिपोः शिचुः ब्रह्मणे वरलाभश्च प्रह्लादस्य चर्तमवः २ चित्रयरी हाणं तस्य वा
 लानोतेन शिवाणं नारदोक्तान वादश्च हिरण्यक शिपोर्वधः प्रह्लादेन न सिहेला ततोस्य शिववद्यशः सामान्येन स
 दाचारस्तथा त्रिष्वाश्रमे सुव परित्रा न क धर्मी श्रमोत्त धर्मी ग हाश्रमे श्रीकादीनि मुमुक्षू हाणं यावदध्याये मेघ
 यः इति भागवते प्रहापुराणे हरिलीलायाम् प्रसक्तं धः ॥

परित्रा न कायतयः महाश्रमे गृहस्थानां प्रित्यर्थः मुमुक्षू हाणं मोक्षे चानां गृहस्थादीनां आदिशब्दात् कामक्रो
 धनपादयः यो वदध्याये यावतो ध्यायास्तानतो ह्युपहृत्यर्थः ४ इति श्री भक्तिवर्कधः सप्तमः ७ राम राम राम

स्ति

[illegible]

मन्वेतार्ते मध्यायात्रयो विज्ञानिरष्टमे मन्वेतर्गणि प्रत्येक ब्रह्मा हेतुचतुर्दश १ चत्वार्यष्टौः त्रतुर्मस्य त्रिषु नागेऽमोक्ष
एवंपंचमे मध्याह्न्यस्य मन्वेतर्गणितं प्रथमे २ त्रयोदशेष्टौ नवतुल्यमेव त्रिषु नागेऽमोक्ष ३
मन्वेतर्गणितं प्रथमे मनुमिर्धत्तुकाश्रयते स्मरणाचरणायानेः त्रिषु नागेऽमोक्ष ४ विषद्यामानमीशाने संपद्युर्धि
सुवार्थयेत् ५ मयत्र प्रतिज्ञाते निर्वहति सत्रिधा ५ गतेऽमोक्ष एव मोक्षमर्थने वलिवधने सव्यक, सव्येवेति
तत्त्वतस्तेन ताः कथाः ६

[illegible]

हः
११

ननवताततरे... विमभारनितो धर्मो... कृत्वा तदेव धर्मे निधेयमिति । कृष्णकथैव किं कथ्यते इत्यत आह तस्यावताराध्यादिना तेवतामहांतः प्रथमेव कृष्ण
वतारो ज्ञेय इति श्रुत्येन महान् प्रतस्तस्य महत्तमत्वात् तच्चरिते दशमेविल्लभ्यते कते महत्तमत्वे तु अविल्लभ्यते सर्वशक्तिवात् कस्य भगवान्स्वयमित्युक्तत्वाच्च
अथमर्थः येन केनाप्यवतारेण भगवान्निधेयमिधेयमिति श्री कृष्णप्रधानत्वात् तद्द्वारे वाक् नरास्य निधेयस्य तत्तीयादिषु धर्मसद्भावात् तत्राप्रियेय मि
संकरः प्रसंगतः सद्भावेन संकरे सर्वस्य सर्वत्र संभवादतिप्रसंग प्राप्तेः ५ एवं संकल्पार्थसमाधाय प्रकरणान्याह गोकुल इति तत्कृष्णचरिते गो
कुलादिभेदेन विधाकृतं स्रोत्रप्रकरणत्रयमित्यर्थः तेष्वप्याद्यानि भजते क्रमाच्चतुःश्रत्वादि श्रुतेति तत्परैस्तत्र वतारिणोत्तरयोः ६ गो

तस्यावतारः कृष्णः वारुणो हतमः कृष्णवतारस्तस्यातश्चरितं दशमेतत् ५ गोकुले मधुरायां तद्द्वारिकायां कृतं त्रिधा
चतुःश्रत्वादि श्रुतः २ विधास्तत्परैः क्रमात् ६ प्राकट्यवाल्मीकीयैः के शौर्योत्पत्तयः पंचभागो कुलकृतं तच्च के सवधाधिकं ७

अत्रिभिः कृतः तद्वयेभौ

कालकृते वंशवांता प्रकरणान्याह प्राकट्येत्यादिना प्राकट्या वाल्मीक्येव कोमेदात्तल्लतांतु प्रापंचवर्षी दाल्यस्यात्यो गेडं न ववर्षत्रः
प्रायोऽगच्छ के शौर्यो वने तु ततः परमिति स्मृता वृत्तं यद्यपि कादशासमास्तत्र गृह्यार्चिः सवलो वसदिति तत्तीपस्कंधोत्साः
कुले नैता वतिवर्षी लिप्पितिः तस्यापि तत्तदवस्थाप्योप्य कार्यस्यैकं दित्वा देवमृच्यते यदा एकदशासमास्तत्र गृह्यार्चिस्ततः प
रं प्रकृत्यार्चिः त्रिवार्योपं वयो न्यपानुपवतिरेव त्रयमाणं जुष्टिञ्च पत्ते उपनयनं द्वाविंशो वधे तेषु नञा न्या कपनप्रमाणमस्ति
तस्य यत्तवि पण्य गोकुलकृतस्यैव के सवधेन संज्ञा क्रियते तदयमोगश्च तत्प्रत्वादि श्रुतिमध्यायाः के सवधे धिभिरित्यत्र लाघवेन ये देव
येधेन च वयरारः वाल्मीकिभेदवत्के एवं विहारैः कोमारैः कोमारं न हतवृत्ते नतम्यौगं व्ययः श्रितो वृत्ते विरो रोरणमलसेतो प्रगल्भ
लीलावसिना वलो कीरित्यादि मलम्लोकाः मलप्रगल्भलीलायाः प्रोक्तं भगवत्प्राकृततरीयकं प्रावट्यादिषु पंचवत् क्रमादधने
पान् विभजते ७

5

११

[illegible]

तात्पर्यान्तरोपविंशतिस्तस्यान्तविदुरं प्रत्यक्तं मे त्रेण ता निव प्रकृतिपुत्रौ हि त्वा मूलप्रकृतिरिति श्रौ कोक्तानि सद्भिस्त
 त्वा योक्तिः स्वस्मिन् प्रकृतिकरणे मे त्रेणोक्तं सप्रगवगम्य पुनर्विदुरस्य प्रसः सस्य योक्तो हि माः पुनश्च नृपमशोपत्रा इहातो जम
 ते देवमेदा दृष्टावतेवका लविनवणाप ज्ञाशा प्रवपवाः आदिशदा सारमप्रह अटिलरायः आदीताः ब्रह्मणः पुत्राः सनकसदाय
 षाम् इवः दैत्यैः किरण्यताहिरण्यकशिपूतयोः दैत्याधिकारैः उयोः शोषः विष्णुः केभ्यो मविमप्युः ततोऽप्युः वधप्रदेवश्रोत्रेधि
 ३ ते स्नाध्यापशोषतं मलोक्त एवेपो गते हा समुक्तास्तौ रव्येति हा समाह कारणेति रिति कार एव ददि समासतः स तेपतः ॥
 सत्रोपविंशतिर्जम सद्भिर्द्विः पात्मनः सप्रदुधा पुनः प्रस सद्यता त्वा ज्ञो इवः ६ पप्रजे ॥ तैत्तिस्तस्य सागः कालोक्तयेद
 शा कालाशाः यामा एवाद्या ब्रह्म पुत्रसमूहवः ७ आ विमो वो वराह स्यगभी धानं च दैत्ययोः शा यो मु निभ्यो वैकुंठे विष्णुके
 म् स्विनग्रहः ८ हि रण्यो तस्य सामर्ष्यवराहे एव संगरः वधप्रदेवश्रोत्रेमुकारणेतिः समासतः ९ कर्दमेनेति रस्तो वो देव
 हुतेः करग्रहः तपोर्विचित्रतं भोगस्तोभ्यो कपिलजन्मच १० तत्त एममवदु के सत्र तर्विंशति स्तया प्रसत्युत वयो प्रो वतानयो
 गत्यवक्रमः ११ भक्तियोगस्य कालोः या पात्तामस्य धोगतिः एतस्मिन्तः पुण्यपापा तातिवृष्टं च पुण्यतः देवहूतिवदात्मा पिर
 ध्याध्यायी १२ मे धिभिः १३ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधः ३

कर्दमेनेति ताभ्यां कर्दमे देवहूतिभ्यां १० तद्विंशतिभ्योः कपिलेन दूतवहतिं त्रय्युक्तमिति शेषः सनत्वेन प्राशदा हृत्वा प्रसत्यवतिः वशदा हृत्वा
 येन क्रमेण ज्ञानयोगः स्यात्तस्मान्न योगस्य क्रमः ११ भक्तियोगस्य क्रमश्च न कालो रीति लक्षणं भगवद्भक्तेरित्यनेन सहयोगो वरुत्तया याता
 मस्ती गतिः तावाधः रा के पुण्यपापाभ्यां राजसी सा चां तर्धये मर्त्यलोके केवलपुण्यात्मा तिकी सा वो ई सुगे तदुक्तं माखे धर्मे एगमनमर्ह
 गामं धस्ता इव त्प धर्मे ३ ई सत्व विशाल लसो विशाल प्रमलतः सर्गः मध्य २ जो विशालो ब्रह्मादि सवयर्धं तशति म्प्रविधिस्य
 विमर्गस्य सम्प्राप्ताना दात्मशशिदेव हूतिवद मेघाम विह्वदित्वर्थः प्रध्यायायी १२ मे धिभिः पादेः १३ इति श्रीभागवते तृतीये

८: १३
 १४
 १५

०५५५५

४५

एवंसर्गमन्त्रातदेदोदिसर्गमन्त्रार्थः अत्रेष्टमाह एकोनत्रिंशति तल्लक्षणमाह विसर्गः कार्यसंभूतिरिति सर्गावविवाहः कार्यरूपोऽयं न्यर्थः प्रक
 राणां नारः कार्यवृत्त्यादिना स्त्रीबालप्रीत्यवकुलमेवात्र तद्दीकार्यमिति तालाखिलावतः प्रकरणीकतेत्यर्थः नवसुखविषयः सहस्रपुत्रा
 येवकिमिदंचतुर्विधमिति धरितलिंगमयसत्तुक्तं तदा सर्वकार्यव्याप्तिरिति लिंगस्य सर्ववस्तुनिष्ठत्वात् यदाहमर्तहतिः प्राचीर्भावस्तिरोभा
 वः स्थितेष्टेननयादिनः धर्मीभूतसर्वील्लिंगत्वेनानन्दक्षिता इति किंचवयोविशेषात् तस्यपुंस्त्वमात्रेवाचं स्यात् स्त्रीवग्रहणवर्जनं लि
 गानात्रिवादिष्टं चातुर्विधं चक्षुःश्रोत्रेन नालिंगमयसत्तुक्तं नापि वयः स्त्रीग्रहणं नर्थकप्रसंगात् यदादिष्वयाप्येव योहि प्राणिनां का
 लकृताशरीरावस्थापौगदे चापि व्याप्तिः चतुष्टुहानिः सत्त्वं तस्मान्नवयः नाप्युभयोरुक्तं सर्वदोषानुषंगत्वं तिर्यग्यसोः प्रत्येकत्रे विध्ये
 नकार्यस्य अद्विधतप्रसंगश्च तदेतदस्येतसंरिग्धमाचार्याणां कार्यवृद्धाचतुर्विधमिति चेन्न २४३ आचार्यैः कार्यसत्यविपुरुषार्थेय

एकोनत्रिंशताध्यायेर्विसर्गस्तर्पेतिरितः विसर्गः कार्यसंभूतिः कार्यवृद्धा
 चतुर्विधं स्त्रीबालप्रीत्यवकुलमेवात्रः प्रकरणीकता ॥ राम ॥ राम राम

क्रिय

योगिनः चतुर्विधस्यैवोपादानात् तत्रमनुष्याधिकारं शास्त्रमिति मनुष्याधोपादानास्तत्राधिना प्रोहात्रादि वदुक्तौ निषतलिंगवय
 स्कएवाधिकारी किंतुसर्वाधिकाधिकारितेतिवक्तुं सधिला स्त्रीबालप्रीत्यवकुलमेवात्रः प्रकरणीकताः षोडशतुः सधिकारितेतिवक्तुं सधुक्रशोणि
 तमिहाम्पचपवेनस्त्रीपुंसयोरेवोतर्भावइतिमत्वा नपचाम्पुहणं तेषांचक्षुःश्रोत्रेन नालिंगमयसत्तुक्तं तदा सर्वकार्यव्याप्तिरिति लिंगस्य सर्ववस्तुनिष्ठत्वात् यदाहमर्तहतिः प्राचीर्भावस्तिरोभा
 वः स्थितेष्टेननयादिनः धर्मीभूतसर्वील्लिंगत्वेनानन्दक्षिता इति किंचवयोविशेषात् तस्यपुंस्त्वमात्रेवाचं स्यात् स्त्रीवग्रहणवर्जनं लि
 गानात्रिवादिष्टं चातुर्विधं चक्षुःश्रोत्रेन नालिंगमयसत्तुक्तं नापि वयः स्त्रीग्रहणं नर्थकप्रसंगात् यदादिष्वयाप्येव योहि प्राणिनां का
 लकृताशरीरावस्थापौगदे चापि व्याप्तिः चतुष्टुहानिः सत्त्वं तस्मान्नवयः नाप्युभयोरुक्तं सर्वदोषानुषंगत्वं तिर्यग्यसोः प्रत्येकत्रे विध्ये
 नकार्यस्य अद्विधतप्रसंगश्च तदेतदस्येतसंरिग्धमाचार्याणां कार्यवृद्धाचतुर्विधमिति चेन्न २४३ आचार्यैः कार्यसत्यविपुरुषार्थेय

राम

ध्यानेन कुर्यात्तन्मयाः कीर्तिं छादिभिर्द्वानासि विरुमादिन्यर्थः ध्यायेदिति स्वध्यायेषां ज्ञायायासीनाह ध्यानमिति नीवेदिसं ॥
 ध्यानं हे ध्यानीव साधारणे हरे देहकं तैसाधारणेऽपरे तत्र श्रोतव्या विषयं यत्तत्र प्रसक्तोत्तरं पुरस्कृत्य सर्व जीवसाधारणकार
 विप्रमर्शधारणा अधमेतिः सगतां पुरस्कृत्य सर्व जीवसाधारणचतुर्भुजतादिविशीष्टाकारविष्णु धारणं पश्येतां हितोये अ
 केहि अडाधे ध्या श्रोत वक्तु मेदात तत्रमर्षध्वेयो हरे हकृष्टे पुरस्कृत्य श्रोत अडाधे ततोपे साचय हरे तत्तादिशो न नीतेन
 म्यते राजप्रसन्न पुरस्कृत्य वक्तु अडाधे ततोपे साचय हरे तत्तादिशो न नीतेन
 अद् ध्यानेन कुर्यात्तन्मयाः कीर्तिं छादिभिर्द्वानासि विरुमादिन्यर्थः ध्यायेदिति स्वध्यायेषां ज्ञायायासीनाह ध्यानमिति नीवेदिसं ॥
 हपोः सेवुं धितो न त्रौ मनि विविधा आचरे हस्य मूर्ती मूर्तव मेदादे अयं स्पृते के ति तत्र च वेमे साधारणं देहस्य मूर्ती स्यो त्तो

॥ ६ ॥ विवेदि दशाध्याये ध्यानं साधारणे हरेः देहः साधारणे नीवेः अडाधे श्रोत वक्तु अपे नौरो नौरो विमर्शो हरे हः
 ॥ ७ ॥ उपपत्तिविधा यस्या मूर्ती मूर्तव मेदातः उपपत्तिविधा यस्या मूर्ती मूर्तव मेदातः उपपत्तिविधा यस्या मूर्ती मूर्तव मेदातः

विमर्शः खण्डे तु तस्यैव मूर्तस्योत्पत्तौ संप्रमेत वता रास्यस्या साधारणस्योत्पत्तौ ॥ उपपत्तिरपि त्रेधा आतेरस्य
 धानप्रयोजनात् तत्राणुमेदे होत्यति प्रतिराज आक्षेपः नदमेतु तस्याक्षेप स्यसमाधाने दशमेवेदे होत्यति विचार
 श्रोतं न उपपत्तिरिति त्रयाणामिति त्रयाणो ध्यानश्रुता विमर्शा एते ध्यानस्य अडाधे प्रोक्तौ
 दो विमर्शस्य अडित्येवे दशभिर्भुदैर्दशैवाध्यायाः कृता इत्यर्थः इति श्री टीका प्रारंभो

तासांचलं
 लेक एकाते
 न लेग

५५

न त्वदि नमः शुभिर्भवेद्य निश्चयः कर्माणि
भक्तिमार्गः स्वर्गं नरत्ताने नमः

大

10

संभवेति यथा कजे ॥ ४४ ॥ सवदे दृश्यः पुण्यं दृष्टमात्रं पुण्यं जीर्णं गोपुत्रं संभवेत्यस्य कपोताः । त्रिपुत्रेन सूरतशक्त्या विना रोगं नर
हृदि रात्रौ गन्धे वा तत्पुत्रादी जीर्णं गोपुत्रं वा नर ॥ ४५ ॥ पुण्यं नस्तत्रे गन्धे कपोतं चूर्णं सौ वीरं
ने चूर्णं के कत्रकत्वा यदा तले नोदके नालो प्रविष्टते तदा गर्भं भवेत् ॥ ४६ ॥ भवेत्तु न भवति भर्तृहता तादी गन्धी भावे ॥ ४७ ॥ त्वभावं
च नो धृतिः प्रतए वने दृष्टाभावात् भवेत्तु हितं दं गवेषे धर्मं न कुर्वते दृष्टिं वाप्यं रतु ॥ ४८ ॥ सूरयतो नि दृष्टो यक चूर्णं
पीपीयेन हृदया नादी ॥ ४९ ॥ स हि ता विवति तस्या गर्भः ॥ ५० ॥ कालस्य प्रोत्साहिते भवत न भवत ॥ ५१ ॥ शतैव धर्मैः
॥ ५२ ॥ लिङ्गवद्विदी प्रीधिकारः ॥ ५३ ॥ दल तैति यस्मिन् कहे प्रधाना लङ्का क इन्द्र गोच कभिः कपिला गो च तं एतैः लिङ्गैः
संभवेत्यथा काले पुण्यं दृष्टमात्रं पुण्यं निशंसरता सक्ता रमा गर्भं नर हृदि ॥ ५४ ॥ धात्रं जननं भव चूर्णं पीत्वा पीतेन
हृदि रात्रौ गन्धे वा तत्पुत्रादी जीर्णं गोपुत्रं वा नर ॥ ५५ ॥ सूरयति गोच क चूर्णं ॥ ५६ ॥ नमस्तु नालो जले न वा विव
ति गन्धी न लेपितस्यो दय प्रोत्साहिते हि भवतः ॥ ५७ ॥ लिङ्गवद्विदी प्रीधिकारः ॥ ५८ ॥ दल तै क सूर गोच क कपिला घृत
सं प्रसाधितो दीपः ॥ ५९ ॥ प्रज्वलति यत्र भवने वरांभं गो न ज्ञात चित्रता ॥ ६० ॥ शतैकं तु लवणीयं तु ह मेदः ॥ ६१ ॥ गंधया प्रदीपः
स्तत्र पुरुष वरांभं धारयति वशा र्द्धं सकला ॥ ६२ ॥ दृहतीति तसि डा ध्याधि वचा तुरा गंधा सहितं एभिः प्रलेपि
ते सतः पुरुष वरांभं हपाये ॥ ६३ ॥ घृत मधु युक्तं तु लव हती फल प्रक मा भग प्राच एभिर्वरांभं वडिः ॥ ६४ ॥ पूदिने ता म्भा
डयं पूदिनेः ॥ ६५ ॥ प्रदीपितो रिप्पा दिलो दीपो ज्वालितं त्र मोहे काम ममाना ना नर तादी ए च वरांभं गो न भवति लिङ्ग
यो व्यादिकं न वतनीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ यस्मिन् स्थाने प्रोत्साहितं न वसी प्र कर वरांभं प्रज्जति यतिशयेन भावित पा दीपः प्रज्वा ल्यते
तत्र कामयतः पुंसः समगं रात्रिं वा वर लिङ्गं वरति न चैष मेव ति एति ॥ ६७ ॥ दृहती कं डा रिका श्रेत सर्वपा ॥ ६८ ॥ ग्रं धा एता सां चूर्णं
यो नीयेन प्रोत्साधितं कत्वा नैर्लिङ्गं पुनः लेपितं वसत हवस्येव घो ट कस्ये स्तं भवतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ प्राजं मादिकं ति लने लं क ट काते
को फलसे वा लेख्यं प्रा एता नि जले न येष चित्वा ता म्भा डे पूदिष्य स पुदिना नि या वत तत्र रात्रौ न नो लिङ्ग ॥ ७० ॥

संभवेत्यथा काले पुण्यं दृष्टमात्रं पुण्यं निशंसरता सक्ता रमा गर्भं नर हृदि ॥ ५४ ॥ धात्रं जननं भव चूर्णं पीत्वा पीतेन
हृदि रात्रौ गन्धे वा तत्पुत्रादी जीर्णं गोपुत्रं वा नर ॥ ५५ ॥ सूरयति गोच क चूर्णं ॥ ५६ ॥ नमस्तु नालो जले न वा विव
ति गन्धी न लेपितस्यो दय प्रोत्साहिते हि भवतः ॥ ५७ ॥ लिङ्गवद्विदी प्रीधिकारः ॥ ५८ ॥ दल तै क सूर गोच क कपिला घृत
सं प्रसाधितो दीपः ॥ ५९ ॥ प्रज्वलति यत्र भवने वरांभं गो न ज्ञात चित्रता ॥ ६० ॥ शतैकं तु लवणीयं तु ह मेदः ॥ ६१ ॥ गंधया प्रदीपः
स्तत्र पुरुष वरांभं धारयति वशा र्द्धं सकला ॥ ६२ ॥ दृहतीति तसि डा ध्याधि वचा तुरा गंधा सहितं एभिः प्रलेपि
ते सतः पुरुष वरांभं हपाये ॥ ६३ ॥ घृत मधु युक्तं तु लव हती फल प्रक मा भग प्राच एभिर्वरांभं वडिः ॥ ६४ ॥ पूदिने ता म्भा
डयं पूदिनेः ॥ ६५ ॥ प्रदीपितो रिप्पा दिलो दीपो ज्वालितं त्र मोहे काम ममाना ना नर तादी ए च वरांभं गो न भवति लिङ्ग
यो व्यादिकं न वतनीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ यस्मिन् स्थाने प्रोत्साहितं न वसी प्र कर वरांभं प्रज्जति यतिशयेन भावित पा दीपः प्रज्वा ल्यते
तत्र कामयतः पुंसः समगं रात्रिं वा वर लिङ्गं वरति न चैष मेव ति एति ॥ ६७ ॥ दृहती कं डा रिका श्रेत सर्वपा ॥ ६८ ॥ ग्रं धा एता सां चूर्णं
यो नीयेन प्रोत्साधितं कत्वा नैर्लिङ्गं पुनः लेपितं वसत हवस्येव घो ट कस्ये स्तं भवतीत्यर्थः ॥ ६९ ॥ प्राजं मादिकं ति लने लं क ट काते
को फलसे वा लेख्यं प्रा एता नि जले न येष चित्वा ता म्भा डे पूदिष्य स पुदिना नि या वत तत्र रात्रौ न नो लिङ्ग ॥ ७० ॥

वंध्यापुत्रजनने दोषातिवलेति दीरंगोदुग्धं तत्रापि सवर्णिषाः सवत्सायाः प्रतिवलाका कवलीति प्रसिद्धा यथा मधुप्लु
जोमीमधीति प्रसिद्धा पुनर्गोपुतं वजा वज्रवरीगार इति प्रसिद्धाः शुर्कस मन्सारा जी एतानि डो वंध्याभिर्नूर्ण पित्वा स
तं कालेऽवलेप्य कला वंध्यापिलोके प्ररं पुत्रं प्रसूते लोकाना मीमं सदा रा जमि त्यर्थः अनेन योगेन वंध्यापि गर्भं
धारयति किंपु नर नारी त्यर्थः २५ को गो तर जा ह प्रशयेति रेवती नक्षत्रो जित वेदा कं वस्त्र वचं उ चेत्तु रं गलं ग
ही नरेवती नक्षत्रे हस्ते कन्या कर्त्तित तत्रैव वंध्या वंध्यागर्भधारयति पुत्रपुत्रमेव नाशयेति वक्षोयति योसौ पुत्र
वत्तः ३ अथ ते वदिकावावित सवदा कश्चिदधीयते २२ अथ वा प्रदर्शनं याचुरक्तं वा पुत्रां हरं जानि मम

अथ पुत्रजनिः गो जी तं निवला यष्टी पुत्रं शुर्कस वंध्या काले अ वलि संप्रसूते वंध्यापिलोके प्ररं पुत्रं २५ अथ
तरु संप्रसूतं वंध्या कं संप्रसूतं हरेवत्सां वद्धेन तेन पारणे वंध्यागर्भधारयति २६ अथ वा प्रदर्शनं याचुरक्तं तमवपि ती नैश्चमरे
रं धृत्य तला चिते कुं उ यागमा सप्राणा धारं सप्रा हा ष्ठा पुमि पुत्रं स्यात् २७ इति वा प्रदर्शनं इति मनुष्य दर्शनं म
नुष्य मल हृदि हृदि रेडिय कर्त्तुं हिस मले प्रमथ्य तमप्यसा कुं केति वक्षेरे मिर्नर मि पुत्रं स्या त्रि सप्रा हात् २८ अ ३
य वंध्या करणं नल नानितं व वं मा तल मूल निवार व मये नि सं सर त नि वे वण को ले गर्भ स पुत्र कं २९

२९ दधि दुग्ध विहारः इत्यत्रा निकुल म विशेषाणि एतानि नूर्ण पित्वा जलेना लो ड्य सप्रदिना त्रिणा वत कुं डल मधो स्थाप्य
ते सप्रमेदि वः ३० टमा सजीवित वा पु पुमं ३१ अथ ते २५ अथ मनुष्य करणं मत्वेति मनुष्याः स्त्री पु रुष मूलं नयोर्म
ले शरीरदेः सः सत्रं तथा नयो हृदि रं तथा नयो हिं दि प्रेष्ठं तथा तयोः कर्क मल तथा तपो रत्न मले एता म्मा धा त्रि ना
री दुग्धेन मस्ति त्वा एक विंशति त्रिणा वत कुं टु चर्म एत क वर्मिणा वे पु पित्वा मन्थ्य ते एक विंशति दिनेः पु रुष नारी पुग ले तन्मन्थ्या
२ दुग्धेन २- अथ वंध्या करणं अथ प्रथममेव सरता त सर्वमेव नारीणां करि त्वेव क धन क तटे नारीणां गर्भ निवारयति अत्र मूलो योगः २९

एवंप्रमाणं मन्त्राद्यैः यो यत्नं निरूपयति साह चतुर्शतं पुष्टिः यो यत्नं तन्मित्रादि यत्नेन नैसाह सेति सा पुष्टिः हरेर्दशचारेष्वपि भक्तेष्वनुग्रह इत्यर्थः ननु स्यान्नानंतरमेव यो यत्नं निरूपयति कः प्रसंगो विषय एव कस्या नृस्य इति एतदेव परिहर्तुं कृतमपि स्यान्नलक्षणस्य इति कर्मणि प्रप्रमर्शः येन विहितेव कर्मणा कर्तव्येन प्रैरधिकारि मिथि त्रस्याने स्यात्तद्येनेवनेतत्र तिष्ठति इति मयी दायालने स्यात् न तत्रैरितं च मे भूय स्यात्नादिकं च नेन पश्युर्न विहितं तत्कर्मण्यथाकारं तत्र कृते विभागवद्भक्ति योगत्रयात् किं तत्रैति रवेति मयी दभंगस्य पेक्षेत्तदनुग्रहस्य तदाने तर्कयुक्तमित्यभिप्रेत्याह कतेपीति अत्रैव ग्रंथस्य त्रिदर्शनमाह अत्राभिलस्येति मयी तेष्विहा चरणेन नृहो जा मिलस्य एतस्य भुवि भूपात किं नाग्नये वा मण्यपलक्षण इत्येति स्वर्गिणं पातालं तु स्वर्गाविशिष्टमिति यथक् नोक्तं

14

अष्टौ कोनविंशत्यपुष्टिः सानुग्रहो हरेः कर्मणा येन प्रैरत्र स्यात्तद्येनेन तत्र ते १ तिष्ठंतीतीह मयी दायालने स्यान्नमीरितं कतेपि पातके यत्र न पातेः प्रत्यतो जतिः २ सोऽनुग्रहाजामिलस्य भुवि इत्यप्यथा दिवि त्रिभिः योऽणमिष्टं देवायं वष्टाकठिके विष्वक्पत्य वत्र स्य ग्रहो च वधात्रिधा १ दत्तान्वयस्तदुत्पत्त्यै वैष्वक्पत्रिके ग्रिमे वत्राणके च तत्के येव वत्र प्राक्चित्रके तता ५ अत्राभिला घना शोक्तिर्वैष्णवे कस्य निग्रहः यमेन तावनेतौ दत्ते एव राधने हरेः ५ इति

अत्र महाप्रकरणं चतुस्रो वेत्याह त्रिभिर्दिति नृध्यायेः क्रमाच्चितिशेषः द्वितीयेः दोतरप्रकरणान्याह इत्यप्यप्ये विष्वक्पत्रमहं तो वधा त्रिधा तच्चाध्यायानां षड्विंशति के च क्रमादुक्तं समूहे कनपुत्रयः २ ननु विष्वक्पत्राविवधे षडुत्पत्त्युक्तं आद्ये ध्यायने ये दत्ता वष्टोपलभ्यते अत्राह दत्तान्वय इति विष्वक्पत्रं वत्रिषदुं ग्रिमे आद्यत्रिके दत्तान्वयः कथ्यते किमर्थं तस्य विष्वक्पत्रस्य तस्यै तस्यै गादित्यर्थः वत्रेति शंका प्रादत्तं वत्र प्रतिपादकाण्डके अध्यायेऽप्ये ध्याये वत्रे वत्रे वत्रा कचित्र के तत्त मासीदिति तद्विष्वक्पत्रसंगो दुक्तमित्यर्थः अथ क्रमादध्यायार्थनाह अत्राभिलेति आद्यो पापे विष्णुवाद्यैर्दम्यदूतानां निरुत्तरीकरणं त्रिग्रहः ५

ज्ञानादिबुधसमिधुबोभयत्रहेहेवेदेवोपादेये तस्याहिज्ञानादिबुधावत् धर्मसिद्धिकृतप्रोक्तोज्ञानेदेव्यासदर्शने गुणे ससंगोवे
ग्यमेष्टुंवालिमादयःति एवेविधाज्ञानादप्रउपादेयाः अन्यथाहेपाइत्यर्थः यन्नादिबुधप्रोक्तमत्रिज्ञानावुदेदेमंदिप्रतिग्रहः
नितिज्ञादः खसंमर्षाजिहोयस्थजयोधनिरिति एवंविधाप्रमादप्रउपादेयाः अन्यथातुहेपाः एवमन्येषु अत्रोक्तानादुपाध्या
केनेववादेनसंमहीतः उत्तरत्रैकस्योत्तरस्थार्थः यादृष्टेनेतिनडाविंशतितेहानिः १३१४ गणदोषदृष्टिदोषागणस्तमभावरितइत्युक्तत्वात् गणदोषदोषयवाटमा
नंदोषः एतद्विभागगहितेनप्रभेदज्ञाने संगणः गणदोषदृष्टिदोषागणस्तमभावरितइत्युक्तत्वात् गणदोषदोषयवाटमा
ह कर्मणिज्ञानमज्ञानेति तौगणदोषौकर्मणिस्तः नतज्ञानमज्ञानोः तत्रभगवदर्थितेकर्मणिगणस्तत्रहि सर्वस्यवत्समा

हे हेपउपादेये १३१४ १५ गणदोषावमिद्धिदो कर्मणिज्ञानमज्ञानोर्नसासा संख्या प्रकल्पनात् १५ २१

वादमित्रत्वं यथाकं ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म कर्मासमाधिनेति अन्यस्मिन्कर्मणि भेदरूपत्वा
दोषः ज्ञानमप्यतुवाधः मतिरिहोतमासर्वमनेषु यः पृष्टावाक्वावमात्मनः भूता निभगवत्यात्मने स्वभागेव तौ नमस्तु त्र
ज्ञानप्रत्ययेति त्रैलोक्यमात्मकपत्तेनमेदाभावात्तत्रावदोषः अतएवभेदप्रतिषेधिकाभेदाभावात्तत्रगणोपि एतदोक्तं मूलश्री
केन नमस्तुकात्मतामागणदोषोद्भवागणः साधुनासमचित्तानावुदेः परमुपेयुषामिति गणदोषयोह इवोपेयु
गणेभ्यसेवेतिपूर्वार्थे बुद्धेः परमुपेयुषामिति ज्ञानानामित्यर्थः १५ सा साते सुतेषु मतेषु प्रसिद्धा साडिपू
तिपंचविंशतिप्रसूततत्संख्या प्रकल्पनात् वादिनोस्फूर्तिवैचित्र्यात्बलत्वेस्वेकमेवतत्तमिति भावः १५

६

मे

उमान् दोषतः स्वतः सिद्धः स्वप्रकाशः अमृतं नृत्तं नृत्तं तद्विजडादव्यतः प्रकाशते परस्परं सिद्धति स्वतः विद्युत्तं प्रपेदेवत्ते
वत्तयोर्मेधः १० मनः प्रतिग धति शक्ति मनागतामनसि स्थित इत्यर्थः तस्मिन् मनः कल्पिते धीमानी मूनो देहयोगविद्योगहेतः
वस्तुतः विप्रमनो धिमनो धर्ममिमाना ज्ञानमस्यु प्राविदेत्यर्थः १२ मनः एव शत्रुत्तस्य जयो विग्रहः सोमि मान निरुत्तौ हेतुः १५
प्रतिमादिस्त्रिमादिशब्दास्तल्लिख्यु पीग्रीमेत्रविश्राः तेष्वनस्य विस्मो र्जनं क्रिया योगः २ प्रकृत्या का प्रिया गा टा लिङ्गीतः उमान्
संस्तवा विप्रान् २१ स्थिरवर मूर्ते री प्रर स्था पूजनं वराभक्तिः २१ स्थि प्रमन्यत २२ एवं सोत गान प्रस्तान उक्तेय नीच तुर्गा धाता

१६

स्वतः सिद्धः अमृतं नृत्तं मनो गेत्र मिमा मृतः १८ २२ मनः शत्रुजयः सम्यक् १५ प्रतिमादिस्त्रिमा र्जनं २ २० २५ उमान् ५
रुत्तया र्गा टा लिङ्गीतः नीश पूजनं २२ पादैर्हा विंशतिविलो रुत्त राण्यु दु वे प्रति २१ रुभिः पंचविंशत्यलोक तत्त्व परी
तए लो ज्ञानं तमो एव वा एभिस्त्रिधै कक्षी २५ आत्मतत्त्व परीक्षा पोचत ईत्यादि मुत्तं हं ह्यप्यन एषा अम हेतु मे देन हा दशक

नां प्रमेदान नृवदिष्टा न्ना यमे दाना ह ग रुभिरित्यादि ह्यार्जुन आदि मजरं वत ही तत्र पंचविंशत्या ग रुभिस्त्रिधा ते हि लोकत
त्त्व परीक्षा पो हीनमधोक्तमत्वा तत्रिविधाः मृत एव स प्राण मृतवमेषु मृष्ट न वाष्टाभिः क्रमादुक्ताः प्राप्ते तत्त्व य रीक्षा पोमे क धा
साक्षात्का दशमे इमे देयो पादेयति ही र इत्युत्तरं वत ही हा दशमत्तरं कर्मत्यागः शत्रुः शत्रै रिति तत्त्व ह्यप्यन एषा नो राष्ट्र प्र
योर्देहयोर्मेदाद्दुधा तत्र ह्यिना त्रह्यवा रिगह स्प्रा प्रो दो २५ यो एण मण प दया क्रियतेः ध्ये पनेन दिती ये मे देवाना यत्त एण
व प्रदया क्रियते यामैः प्रजया व मृत एि नो प्रतिव न ह्येण प्रत एव त दुत्तरं स प्रदशाष्टा दश पो रुक्त २२ २५

१६

प्रथमतः न दद्विशतिप्रदमाना ह संतागाग्यापयोः त्वादिपेव भिः स्रजं दद्विशतेः स्रजं नोव भसपा प्रव भसपा योऽवः प्रसा
न दद्विशतिवत्ते इत्यनेनान्वयः वतिरभिषष्ट्यर्थ एवेति नतदतयोः स्रजं ततहा निः संगत्यागे ३ पापस्य सेव भसपा योऽवः
प्रदमेव ज्ञे एवमनेषु सतए कल्पस्या स्रजः संतागं गो वं धुमेदयोः सतो सा धुनां दोषदर्शनेपि नाना विषया सक्तौ हेतोः स तदः
सनेदनः श्रेयः सुसकर्म सुप्रधेऽनमस्य सिद्धयोऽपि मायाः विभूतिवत्तया विभूतौ नमस्य बुभसपा प्रसेव ज्ञे इति वतैरर्थः १५ वर्या श्र

संतागाग्यापयस्य स्रजं गासंगयोः सतां भक्ते जीवस्य विषया सक्तौ रष्टे विदवो १२ हेतो हे स सनेदद्विसेवा दस्यो
नमस्य व श्रेयः सुध्यानयोगस्य सिद्धी नो च विभूति वत् १४ वर्या श्रमादि धर्मस्य ज्ञानादीनां यमादिरत गुण दोषाप
गादस्य तत् स्रजस्य व स्थितिः १५ हेतु हेतु त्रय मयस्य देहा योगा विद्योगयोः प्रमिमान निवृत्ते श्र क्रिया योगस्य संस
तौ १६ ज्ञा ध्यानस्य ज्ञेयस्य वस्थाः सेव भसपा प्रसा न दद्विशतिवत्ते वत्ते प्रत्यक्षवः क्रमात् १७ राम राम

मादीत्यादीनां स्रजं धर्मस्य व ज्ञानादीनां मित्यादिशब्दा इति वदं यवित्ताने श्रयीणां यमादीत्यादिशब्दा वि
यमादीनां त्रयस्य शिरो रणानां व तिः प्राग्गत य ए दोषो नाप वादश्रुति हेतुं कं म्र प वा दश्रुतयोरेव न चेदे प्रत्यक्ष हे विधि
पथ रुप्रवत्ता नो वात् याव स्थितिः निर्णयः हेतु प्रवृत्तिः हेतु तः पुरुषस्त यो मे दा वि शेषः क्रिया कर्म स्रजौ सेसा हेतु
धिष्ठानस्य धिष्ठानः परस्याः पूर्ववित्त दृष्टापाः उत्कृष्टा पा इत्यर्थः भक्तिमात्रस्यैव गुरैव पृष्टता त्पान रुक्तं मा भूदि
ति परा विशेष लं स्रष्ट प्रयत्न १८

रुक्मिणीः अतो वधः न प्रारभित इत्यो ह हे विवाहे २३ शरत्वं क कला सत्तं मिदा ५ क र्धणं काशी शौचं ३ कपो वधः हरिणेति होयं नत हलिने
 ति उत्तरात्रामग्रहणात् २४ पराभवः ३ आदि सा ईश्वरः स्युः २५ शिञ्जालवधो हरीत्येव दुर्धनयराभवः २६ देववक्रस्य हरिणा व
 धः सुतोतः सीरिणा दंतवक्रस्य यो वधः एकस्मिन् ध्यायत्यर्थः बल्लो देवसे २७ श्रीदामो नमः सत्तं प्रयुक्तमपि श्रीदामं क मतः २८
 म्या नीतं द्रवैव इति पद्मपुराण सहस्रनामि ३६ ह प्रयुक्तं सह दोषदु कुरु नदा २९ कृष्णद्रोणी तस्यै रूक्मिणीयादिभिः स्वाहा हरीति क

१ क्रैमर्णनर्म र हसि रूक्मिणी न प्ररु ह हे वाणे न वं धनं न पुनीण स्य हरिणा जयः २२ नगस्य शरत्वं तो हलिना यमुदा मि दा ६५
 काशी शौचं दुर्धनयराभवे हि विदत्तयः २४ पराभवः कुरुणा च हरे गी हस्य मद्रुतं नरासेधवधो मंत्रे पुधिष्ठिर समागमः २५ जगसंध
 वधो भीमादि जय श्री नृना ह मि २६ शिञ्जालवधो यजेत दुर्धनयराभवः २६ कृतस्य युद्धं यदुभिः शालस्य हरिणा वधः दंतव
 क्रस्य सुतोरो वक्रस्य नोत असीरिणा २७ श्रीदामं कुरु सत्तं जयः श्रीदामः सेव दद्रुता २८ सुहृत्संगः कुरुते कृष्णो हाहा भिव
 एन २९ बसु राः दाना श्रीमत्पुत्रप्रदर्शनं श्रुतदेवस्य वा तिष्ठा वेद हति तिन पण ३० देवत्रय विभागः श्री हिन पुत्रा हति स्त
 या कः मः ३१ द्रवैव इति पद्मपुराण सहस्रनामि ३२ ह प्रयुक्तं सह दोषदु कुरु नदा २९ कृष्णद्रोणी तस्यै रूक्मिणीयादिभिः स्वाहा हरीति क

मनसि यर्थः २३ पक्षा अतिवकाशं नंदादि प्रस्थापनं च मृतपुत्राणां देवताः प्रदर्शनमिति लिजेतं श्रुतदेवस्य चेति चकाराज
 नकस्य शतिर्षी गर्जनेन स मत्रा हाण देवत्रय विभागः सत्तादि गणैः ३१ इति श्री भागवते महापुराणे हरिलीला टीकाः

एवं दशमं मन्त्रं साधयार्थं महत्सक्तिरित्यादि श्रद्धाया नामैकत्रिंशत् श्रद्धाया एकत्रिंशत्पामक्तिलत्तां तु मक्तिरात्वं तदुक्तं तत्र प्रति
पादितमिति होक्तं नत्रप्रकरणविभाग माह वत्रेति मन्त्रो हि कर्मज्ञाने साधने तत्रोक्तः करणप्रदिवारा कर्मणा माह दयकारकत्वं
कथाप्येति कर्मज्ञाने तत्परा मागतिरित्युक्तत्वात् ज्ञानस्य तु साक्षात् ज्ञानादेव हि कैवल्यप्राप्यते येन मुच्यते इत्युक्तत्वात् तत्र कर्म
निष्ठा प्रकरणात् विवेक्तुमाह येनाध्यायीत्युपाय इत्येति श्रद्धाया ध्यायार्थमाह तत्रेति तत्राद्यो ध्यायेत्तदनामपि कुले विष्णुगुणे
विशिष्टप्रसादं गतस्तपः सत्त्वैषां वैराग्यार्थं कोनामहि महत्त्वानां भगवत्प्राप्तिनामपि यदनाकुलं शास्त्रादेव हृत्पणेन ही
णमवेत्यस्य प्रवृत्त्येतेन श्रद्धायेन कुलस्य युगपदाप्नोति तत्त्वयोगपदं कर्महृत्प्रतिशे २ एवं श्रद्धाया ध्यायार्थं मन्त्राग्रे वा ध्याय

श्रुतिरेकं दत्तं तत्रापि त्रिंशत्तदितान् तत्र कर्मज्ञाननिष्ठाभेदात् स्वरूपं १ येनाध्याप्यस्तपोराद्यं न त्राद्युपा
पत्तयः विदुः २ पिदकुले विप्रशायि हरिस्तपः २ दौ चतुष्टयमेको दौ प्रस्थाः शेषेषु चोत्तराः ज्ञाने भागवती न ४ मीन
युक्तो मायां दत्तं २ ब्रह्म कर्म यतारालिप्रभक्ता श्रियुगस्थितं नवप्रस्थात्रिंशत्कृताना चत्वार्यर्थाः ४ सर्वक
र्माणां विमो रागद्वेषविबर्जितः सिद्ध्यार्थं दर्शना प्रकृतिर्विषयविमर्शिनम् ५

[illegible]

चतुर्भिः त्वादिना चतुर्भिः प्राकट्यं तस्य द्वितीयाध्याय एव च तत्तेति किं मया हतं कमेद जातः खलु तत्वांत कदितियोगनिद्रोत्साहं सादीन प्रतिप्रकटत
स्य चतुर्भिः त्वादिना चतुर्भिः सुक्तं रात्रे रितं संशयोऽस्तु र्दशभिः त्वादिनाः एवं प्रकाराण्यर्थं मुक्तो गो कुलक ते क माया देर ध्या पा ना ह कंसभीति
त्वादिना भाविना भावि स्यातः नृस्या स्वा मणमो गती हं तेत्युक्तत्वा भाविते निद्रोक्ता दाया द्वा वेक्तः चतुर्भिः प्रकट्य मुक्ता वा ल्यमाह वृजराणां
दिना तस्य तेनेति तद्वैदाभ्यां कृष्णः प्रथो उक्तवानेतरं अतः प्राकटं नाभाविना मकराणं तथा घ्रासुरभोगिन इति तथा प्राकटा धाधः भोगी मण्य
वत्तां प्रोत्पत्तीति वस्तुतः सचा सौर हानतस्य मोहः ११ दशभिर्द्वि ल्य मुक्ता बो गो मोह रा मे एत्त्यादि रा मे एति तृतीयाकरणं न कर्तति १६

या

चतुर्भिः राभिः प्राकैः सप्तभिर्नवभिः क्रमात् कंसभीभी विनः कस्या देव व्यांतस्य संभवः ८ जातस्य गो कुलपौत्रिः निद्रोक्ता कं
सभीः पुनः वृहेऽन्मोक्त वस्तु स्य तेना प्रोत्पत्ता वधः ९ अनृत एण वृत्तं गस्तस्य नामानि वा पल दामो दस्तम द नं य म हा न न मे जन
वधस्य वस्तु वक्तव्यं तथा मृगभोगिनः वस्तु तौर वृहमोहो वृहण ल व न ह १० रात्रेण धेनु क वधः कालिपस्य स्वर्गदमः ११ वृजस्य रस एण दा बा सा
लक्ष्मी वतिना व १२ दावः दोगा एतैवी के प्रावृष्ट शर इति श्रियो १३ गोपा नं दो देण प वा जो पी न मी विना चने १४ पञ्च पत्नी प्रसा दस्य भग १५
मखं स्य व गे व १६ श्री दण मी पा नं देवता मतिः १७ क स्या मिषे को गो देवै व ह एण नं द मो क्ष ए म २८

स्के धे म व ता व क य त्वादिना हं ते भात ततः प्र राम दारा हरिणा धेनु क वधः क न ह त्यर्थः अत एवोत्तर क मो स्वरं ग्रहणं एवं व स्य माणे सु प्र घु
मार्जन भी से व द द क या स्य स्य द र्श न म ल नु ल पा र्श भी म द्या जा दु प्र व हरि ण निल पंत दी प मी ति दा वा ठ न व हेः शालेवः प्रले व सं नं पी ह लि ना
रा मे ए ऐ वी के इ वी का वने प्रावृष्ट शर च ते ए व ह त तयोः श्रियो शो मे र वः प्रावृष्ट न म परि हा स्यः अं व का र्च ने त्रि य मा णे स ति १३ पञ्च नो या
दिकाः अनु के पि ना मि ग व त ए व क र्त्त तं न पं दे व ता म तिः क स्ये दो वा प मि ति बु डिः गो देवैः गा व प्र दे वा प्र तैः २८

ह
१२

वतर्दशोत्तरैः यो गेः मन्त्राः शोभाह संयोगात्मादि संयोगः सतरं विप्रलेभोविदोगः गोपीप्रितेव लसदोभमानं वनं संतुल्यनं सत्वगो
 णीं जलितारः ॥ १॥ हरे गोपीप्रितेव विद्याप्रोविद्यायाः सुदर्शनः मन्त्राभिः मन्त्रादिना कः बलः शखेचुः सप्रतिः के शो रमन्त्रो नवप्रिः प्री
 माह हतेरिष्ट इति सप्रमंते पदं गलभते प्रयत्नोत्पन्नं ॥ के शो च यो प्रयत्नोत्पन्नं च को रात्रादेकपत्र मधुरा कस्य पाने वेति चकारा ज्ञोपी विरहः
 खेच प्रकूरस्तावुपा मनेत्यादि न ज्ञा ध्या प्रवीजं के सप्रमंते मन्त्रा स्तेषां रणे द्युमः कुव लपायोऽवधत्ति मन्त्रवध प्रसगत केधव इति च विधत्ता
 धिगोकुल कतल संसुवेधत्तेति प्रागत् ॥ १२ ॥ अथ मधुरा कतं क्रमात्पादै ध्यायापीनाह कस्य स्येति गोपीना मी प्रसासन म् कुवेनेति विपर

संयोगे निमित्तं ॥ १॥ चोर्विप्रं भोजनं सदनं ॥ गोपीप्रितेव गोता निताभिः संतुल्यनं हरेः ॥ १५ ॥ रासकीडा च जलितारो हरे विद्याधयत्तयोः ॥
 वनस्य गोपीकरी ॥ के सप्रमंते ॥ १५ ॥ के शो यो मधुरा कतं वनं प्रति मधुरा कस्य पाने च कुरेणो हरेः कति ॥ ४ ॥ कस्य
 स्य मधुरा लोकं के सप्रमंते ॥ १५ ॥ के शो यो मधुरा कतं वनं प्रति मधुरा कस्य पाने च कुरेणो हरेः कति ॥ ४ ॥ कस्य
 विद्योपादानमः ॥ १५ ॥ के शो यो मधुरा कतं वनं प्रति मधुरा कस्य पाने च कुरेणो हरेः कति ॥ ४ ॥ कस्य
 ध्यायेः सप्रमंते मधुरा कतं वनं प्रति मधुरा कस्य पाने च कुरेणो हरेः कति ॥ ४ ॥ कस्य
 हरः सत्यमामासमकः कालिंयादिविवाहभोमे हतो दुमाहतिः ॥ २२ ॥ ५५

अ

गोपीनीपं कुंजा वाकुरप्रतपोः प्रियं तद्गुह्यमनाकुरेः संवेधनेन ॥ १५ ॥ सप्रमि रध्याये मीयु रं यशः ॥ २ ॥ अथ कारकास्ते क्रमात्पादै
 रध्याया नाह कस्य इत्यादिना यशभूतिः यशभवः रुक्मिणश्चेति चकारा दनेषारत्ना ॥ २१ ॥ आहुरणे मानयने सत्त सकाशात्तमे
 दहो विवाहः सच पूवी ध्या योतस्ये प्युतर ध्यायायी इति मतौ कं कालिंदीये मना ज्ञादि रादा मित्रे दं दं निजिती भद्रा
 लेत्माणाः ॥ ३ ॥ सप्रमि रध्याये मीयु रं यशः ॥ २ ॥ अथ कारकास्ते क्रमात्पादै
 ॥ २२ ॥ ५५

ना

वेचिहं देवीयं ककये निशाम ॥ ह ३३ मोहना सोपजा ताहं मोहिनी तिव २४ सा नृपुण लो कोप्र ॥ विषये नृपु सः लेपणं
 गणन प्यापती १५ पेवि फल लमं देव पिणी २५ तो गही तुम न प्रक्रे विलेपी ३३ न नली ना २६ तिपुं स्तं नृपिणी
 लेन तले मे यो तं कचित् ३२ माता कारा हं गता तले ३३ प्र ३३ रि येन केन प्रकारेण किशोरी गृह समा पि प्र एतं म
 यथा सा क्रियतां भूदे यमत्मा चेतु र्गं तया च दह को पा या दृष्टा सा दृष्टा पच ३२ न दृष्टीत तो पा व म त ए म र्थ म्ना
 विनेपिनं न दृष्टमप्यो पाय लया यत्ना च ते धुना ३२ म प त देव कर्तव्यं द्रव्य गृह ए सि दये विलेप्युदा च तं क
 या ३३ मत्वा हं नया यि क स मा नि च ज्ञे य द्वा विम बल गृहाणा हि शतं शतं मया विव तयेत्यं स प्र म्यां न प्र प्र
 कतां ३३ इति कार्ति मा २० मृग सा ता गता त्र किशोरी त मुवाच ह मा ला कते प्रो न व सी तुल स्या कर पी
 ३३ ४२ तिष्ठ स्य तस्व पा ने म सुकुटा पुष्प संभवाः मालि न्युवाच मे क न्य सा ग ता ग्रा मा जी ना कौ त क कारिणी
 ॥ म दृ १ तं तया वा ले सा य मान य ति ल सा न्या सा वि त ये त्युक्ता मा लिनी स्व ग हं पयो ४४ कथीतः सर्व व तां तो वि ले य ने त ते य
 ॥ प्राप्ता म हे इ प द की ते वं लु स म वा प सः ४५ मा लि न्या इ चि ता ग्री म कुटा वि वि धा ल द वि फु जां या त द रा जा न प्र से
 नी व दू ह ४२ त स्प पु त्र म कुं दो भ त्स र्य म कि प य प्र लः कि शो य म्भु त दा ते न वा र्ते म ति लं द श ४६ त द ते न म कुं दे न
 सं क ल्यः रु त ए व च कि शो र्मा दि भा र्मी म वि ष्या ति दि वा क र त दा न्न म ह म ल्प जि ना य था स्या त्ति र्म म क ले प्र
 ल तु सं क ल्य म प र्वा ता म्भु चै र्म म ह नि स र्पो लो ख प्रे व च न म त्र की त कि शो र्मा वि धि वा यो गो व र्त ते ते क य
 भवेत् ४७ तो ते प त्नी प्र दा स्या मि क न्या प या प ते द ए म कुं द ३ वा च यदि दे व स मो सि वि प्र म ज सि ते प्र मो ५

25

संवेतवदुःखं विच्छति पद्यसंमं हं वृथां मिथ्या तं मप्रज्ञापते ॥ तस्मात्तत्संवरिष्यामि यद्रोचति तथा कु
रु मस्याः कथं कथं दसौ दज्जा नमिच्छति ॥ १५ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा कनको दुःखितो भवत् न च कारविवाहो
स्याः सा च ब्रह्मण्य जने ॥ १६ ॥ नियुक्ता यद्गृहं यत्तं नानेवाम्भुता यतः ॥ १७ ॥ मां न पश्यन्तां दुःखं मे वापि विष्य
ते ॥ १८ ॥ स्थिता सि गृहे सा तु हि जातिं चं रेव दर्शयति किं शरीरं दिवा हित किं मत्र कारं जतं तं हृणो काम
नृपिणी ॥ १९ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा चैव्या सर्वमवकीर्त तदव्याहृतं तेन तत्पित्रा ग्रे निवेदितं ॥ २० ॥ अस्मिं प्रं प्रदास्या
मिषां विषोर्हि दशाक्षरं करोत वर्धयित मं जय मय स होचना ॥ २१ ॥ प्रापुः स्नानं वती चालु लक्ष्मी वनमालिका
कार्तिक मय पत्ने न वसी विष्णु नासह ॥ २२ ॥ इति का ० एकोन ध्यायः सो बोधिन तल स्या प्रविवाहं कारय
ति तं ते ननु त प्रभावे न विधयानमिच्छति ॥ २३ ॥ तत्पित्रा पितृव्ये तत्तं प्राप्य जितं - दमयान किं शो र्यै विष्णु वं
धर्मे समग्र चतिदेश ॥ २४ ॥ इति तत्रेव वती तं किं शो र्यै विष्णु कृतं वर्धय मं पथा शास्त्रं किं शो र्यै ननु तं कृतं ॥ २५ ॥
उत्तमं कार्तिके मासि किं शो र्यै स्त्रपनाय न प्रातः काले गता बाला ॥ २६ ॥ मार्गे विलेपिता ॥ २७ ॥ तत्रिधे ॥ २८ ॥ इत्या
ष्टा प्राप्यो हं ब्रह्मलोकः ॥ तत्स्य स संलग्न नावता मतिरिति ॥ २९ ॥ केन हित ददुःखं दूरा को नित्यमिति विवक्ष्य मत्र
स्त्रिभो विता प्रपश्येति पुरुषाणां तु कथा ॥ ३० ॥ अथा हि तीया चेदस्य दर्शनं उक्तं काजनाः तपाराः
द्विरेकलजनाः ॥ ३१ ॥ त्रिमेव सात्रम केन दृष्ट्वा स्थिता त बालकाः नृपिणिं वर्तनी पंत होद

एवं स्कंधार्थं निरूप्य ध्यायार्थं माह ग्रहादिना बंधोपीडनस्य ग्राहानकः प्राग्जन्मेऽयुः सत्तं मने गज विषये नृपः सः सौपणं
 सप्तुद्र ति शेषः विषयासो हरेति शेषः स्त्री ते मोह नीते स्युति ज्ञाता वैकवचन स राणां स धा प्राप्तिरित्यर्थः ७ राणः स राणां स
 राणां प्रिति शेषः प्रिया इत्यादिभिर्भगवत्कृतस्त्री न पालोकनमित्यर्थः त्रिप्रभो व्रतमस्त्री स्यादित्युक्तत्वात् व्रत इति पुंस्त्वं प्रथि ३
 ऐतिरेव च दित्ता दातुमिच्छति य होव इत्यादनग्रहस्तत्तात्रि ध्याय गमात् प्रह्लादसूक्तपञ्चेति वश्या तक्रतु समा प्रि प्र एव म
 ध्याय नव गो वलि विषये त्रिकास्रचमस्य स प्रह्लादस्य च यो वश्या वा दा वर्यः ३ ति टी का यं प्र एत्कंधः ८ एवमष्टमार्थमुक्ता

ग्राहा ह धो हरेमीहः प्राग्जन्मेति त्रिकोगने मंदरासो विषयासो हरेः स्त्री ते हरे स धा ७ राणः सरेजयः शोभोः स्त्री ते स्य स प्र
 कौण्डि वे वले न यो व्रते दित्या हरे न मार्यिता वलौ ८ वले दित्या हरे वृद्धि रित्यहानग्रहो वलेः प्रह्लादसूक्तपञ्चे वमध्याय
 वको वलौ इति श्री भोगवते महाप्रशो हरे लायो ८ नवमेव चतुर्विंशत्यध्यायी शानु कीर्तने ईशा भूतयस्तत्र एव का
 सादयः च १ इति ते त्रिकोगे न तत्कथं शानु कीर्तने इलः प्रबधुः शयीति रं वरी चो न विप्रयोः २

25

अथ नवमस्कंधार्थं माह नवमेवेति चतुर्विंशतेर ध्यायानो स हार प्रतुर्विंशत्यध्यायी किं तदिशानु कीर्तने तदाह ईशा इत्या
 दिना ईशारां ज्ञानः तत्रापिरामक सादयः स्वयमोशाः १ प्रयेतु तन्नि योगा दी प्राप्तेषा मीशाना मीशानु वृत्ति नो यकथा ईशानु
 कथेत्यर्थः तानेवाह इल इत्यादिना इलः प्रथमे ध्यायेति रूपेणैत्यर्थः पूजे विष्णुः विप्रादुकी सा न विप्रो रिति विषये स प्र
 मी श्री वी वस्य विष्णु भक्ति प्रदुर्ध्व विप्र भक्तिः पंचम इत्यर्थः २

न्यायसूत्रिस्तथा तत्राद्यकोटिप्रतिभः क्षणोभयद्रवेर्विना ह्येविवनसवाच्यतेतिव तथासंनिकर्षविप्रकर्षाभ्यां
जायमानोरतिभावस्यापीतद्विषयः प्रवणभावस्तत्त्ववन्विभावस्तथः विस्तरेणचेतदस्यते ननुतस्मिन्जायमा
नेप्रेमेतिरर्थकः तेनाज्ञानात् सजादिवप्रेमायदिज्ञानेनविपरीतकार्यस्यापिदर्शनादितेतग्राह्यये चभित्तइ
ति सर्वेष्वर्थेषु मनोवत्त्वादिरूपेष्टाधिसर्वप्रकारेणतः एवेचसर्वज्ञतात्रात्मज्ञानकृतंवेयर्थं प्रेमपरिताने
यित्वाप्रयज्जनायकारासांमर्थमाशंकाह स्वयाडिति स्वतंत्रः सर्वशक्तिवित्पर्थः शक्तिद्रासेहिपारतंत्र्यस्यात्
तथाचनसांमर्थकृतंवेयर्थं ननुगोपालकस्य कथं सर्वज्ञतेसर्वशक्तिंवेत्यतग्राह तेनेवह्यहृदायग्रादिकवय
इति आदिकवयेवृत्त्यावत्ताहरणदागस्वरूपजिज्ञासवे वृत्त्यनिजस्वरूपंसत्यज्ञानादिलक्षण सर्वशक्तिंचयस्तेने
विस्तारितवान् प्रदर्शितवान् नदपिहृदासंकल्पमात्रोवेत्यर्थः तथाचवृत्त्यनि तत्रोहृत्य ३ पंचशशिप्रुत्तमा
द्यवृत्त्यादयमरमनंदमगाधकौधं वत्साकुसुमो निवपुत्रयति तोविचि न्वदेकं प्रपाणिकवलं पामेष्वरुष्ट्यादि
ननुवृत्त्यास्वयमेव जानातिसर्वज्ञतात् किंतुज्ञापनेनत्याह मुख्यंतिष्ठत्तरपरिति यत् यत्रश्रीकृष्णस्वरूपे
सुखोवृत्त्यादयोपिमह्यंति इदमिष्टमितिनिश्चयं कर्तुं नशक्नुवं तितन्मायायाः सर्वमोहकत्वात् तथाचभगवत्तत्कं
गीतास नाहंप्रकाशः सर्वस्ययोगमायासमाकृतः सृष्टौलुनाभिजानातिलोकोममजमव्ययमिति ब्रह्माणाम्
हेहेतुंनरं वदन्कारिणिकत्वंचदर्शयति तेजोवारीरदाप्रित्यादिना ब्रह्मणावत्तेषु तस्यालकेषुतेदुष
करणीकाणिच स्वसृष्टेषुमोतिकेस्ययहतेषु यत्रश्रीकृष्णसर्गत्रयाणां वत्सतया लकतदुषकरणाक्षनांस

सर्गः प्रादुर्भावे तात धृतिः सः तत्र दृष्टं तः तेजो वा रिसं विविध मोघयेति त्रिवर्तुत तच्चेतारः प्रोभयथा ब्रह्मण क
तेव तत्तत्कालकत दुपकरण यो मर्गस्तथैव भगवता कृतः सन्निपते दस्वस्वत्वेनाभौतिकोपि भौतिकवदृष्टान् इत्य
र्थः तथा च वक्ष्यते एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा स आत्मनः सत्याः के कतरं नेति ज्ञातुं नेष्टु कथं च नेति तथा च
मया ह्यष्टा भौतिकाः केच भगवता ह्यष्टा भौतिका इति विनिर्णय सा मर्ष्या च ब्रह्मणो मोहा युक्त इत्यर्थः ननु
भगवता किमिति न्ये सष्टा ब्रह्मण कता न्ना मवा नेतुं शक्यात्वादित्यत आह मवेति मर्ष्यां मया सहिष्णुता न
याक्षमेत्यर्थः तथा च वक्ष्यति ततः कश्चो मुदं कर्तुं न न्माह एतच्च कस्य च उभयथा पित मा न्मा ने च कैवि
रुदीश्वर इति तेषा मानयेत् ब्रह्मणो संतोषः तदन्वेषात् ननु त्या नां करणत दं धू न्ने संतोष इति विचार्य
परमकारुणिकेन भगवता न्ये सष्टा इत्यर्थः ननु महामायेन ब्रह्मण विहितं मायां के थं कश्चो ज्ञातवान् सा
ता वा किमिति ज्ञातुं काने तादृशे परा उ को यस्तो चित्वा दित्यां शंका या माह धीमा स्वन सदा निरस्त कुह का
ति निरस्तं निरस्तं कुह कं कषटं ब्रह्मण कृतं मोहनं तन्निमित्तं को यादिकं च ये नेति तथा ते तत्र हे तर्धा मा स्वे
सदिति स्वयं यत्तात्मत्वेन ज्ञान नू चेण प्रभुत्वेन सर्व निग्राम क तेन स दने सत् प्रवक्ष्या न्स्वेन सदा धीमा तद्
येन प्रभावेनेत्यर्थः तथा चो तर्था मित्वा त्यारिज्ञान ग्वा लताश्च को धा भाव इति सर्व मन वक्ष्य एवं च सर्व प्रियते
न येदमानेद न्यः सर्वतः सर्वशक्तिः सर्व मोहनः सर्व सुख प्रदः सर्व परा पसहिष्णुः सर्वोत्तो पर मकारुणि
को विदुषधतरः श्री कृष्ण भक्ति रसान्न व नत्वेन संपूर्ण ग्रंथ प्रतिपाद्य इति ध्यातित विशेषण दारा विशेषे

अस्य दत्तस्य दैहित्रा दत्तस्य भूतस्यः संपादितास्तिष्ठ तस्य विप्रनपस्य देवयोरोहितं नागपणकवचैर्गुरुसिद्धं प्रतीतिदोषः ॥ तस्य विप्रन
पस्य वधेन पदये तस्मादत्र भयमिदं स्यात्वा सवर्गः ॥ अत्र विविधाः शोकाः चित्रके तोरिति विप्रन वर्तते विप्रनाम प्रीति चकाराजीवो
क्तिसे कर्षण दर्शने ॥ शक्रेण महतामिदमेतः सा च गम्यते मर्यादा नास्ति तर्थाः पुत्रपुत्राय हिंसा प्रत्य ध्यायेत् ॥ अथ पप्रति इत्यर्थः
॥ इति श्रीभागवते ॥ ६ ॥ एवं वष्टे पुष्टि मक्ता स प्रमे रति हन्यते ॥ ३ ॥ स प्रमरति ननु किमवने वा न वा इति यादार्थः तस्या हन्यते पः

प्राक्

दारदास्यत्र नाशो स्यादौहित्रा हि प्रनयमः तस्य देवपुत्रे धस्व गह्वं विस्तुवर्मणि ॥ ६ ॥ तदधा ध्यायेत् ॥ अत्र पदं त्रया सवर्गः ॥
वत्र भक्तिर्न शौर्यं वत्र स्य प्रणं रणे वत्र हत्या प्रतीकारः चित्रके तोरिता ननु चो धो गिरो नादयो भो विद्यालाभ्यना
रदात्त गोरी शापाच्च वत्र त्वेगमं शत्रुमहद्भिदा व्रतं धितिकते पुत्रं प्रत्य ध्यायेत् ॥ इति श्रीभागव ॥ ६ ॥ स प्रमे ये च दश
भिध्यायेत् इति बर्णनं अतिः कर्मजा कर्त्ता जाक्ता स्तीत्यादि वा सना ॥ १ ॥ प्रहादेति हासेन दशो ध्यायेत् ॥ दार्ष्टीता स्व
यतः कारणात् यं वा ध्यायेत् कर्मणा प्रहादस्य परोरागे देवः पितृपितृव्ययोः विप्रो तपोरविषये कर्मणे सुरभी वदात् ॥
कर्म वा सना इत्युक्तत्वात् न हो यमत्रेत्यर्थः ॥ नन्वस्याः किं स्वयं किंच कारणं तत्राह सत्यादि सा वा सना दशा ध्यायेत् ॥ अस्मिन्नि
हासे सतथा प्रहादेति हासेन तस्याः स्वयं पुमं कर्त्तारण कर्म ध्यायेत् च केन कर्मणा कर्म निरूपणे नोक्तं अतोत्र प्रक
दये ॥ २ ॥ कर्मैव विवर्णति प्रहादस्य विप्रो परोरागः तत्पितृपितृव्ययोर्हितं कश्चिद्विहिरण्योस्तस्मिन् यो हव
त्येवं नृणां वासनेत्यर्थः तपोः पितृपितृव्ययोः राग देवयोर्वा उभयत्र हेतुरसुरास्य प्रायकं कर्म त्याह कर्मणा सुरभावादिति

४

८

प्रमितापतः

ननतकमैव कुतो ज्ञाते तत्राह उष्टुमिति तत्कर्मकलहः प्रकोऽष्टुमीशो प्रवृत्तः यो तदर्थं विहेतुं प्रवृत्ता विवृतो हेतोः ननवैकुण्ठे प्रह्लाद
 स्यात्सुरयोऽष्टुमीशः कलहः प्रसंगः तत्राह जतुः सन ३ ति यः प्रह्लादः स्यात्कुचतुः सन ३ तीत वृत्ताणि मये कतविवृत्याचतुः सन ३ त्तुक्त एकमे
 वहिब्रह्मतपश्चतुर्दशैर्वा विवृतैः देवैः तौ विजयविजया बोस्तमिति कलहः प्रसंगः नच प्रह्लादस्य वतुः सन ३ तौ लक्ष्मणलक्ष्मणौ ज
 यविजयनिर्दूषनेन तस्याप्यनमो तेषां कृतात् यथाच वतुः सनेन तौ स्वस्यानात् व्याधितौ एवं स्वयमपि स्तेनैव कर्मणा च्युतः कः रविलिह
 स्वकृतस्य कर्मणः फलं न मे त्री त कः पुनरिह हृदयो वा सना निरूपणमिदं यथा लोचयन्निदमप्यहो वीत एतदेव विवृतमाचार्यः प्रह्ला
 नमस्तनौ जयस्य विजयस्य च्युतिरकुंठवैकुण्ठतश्चतुः सन रुषेति यत्तद्विते न दोषादिके मुनौ च पुरुषोत्तमस्य चिन्तयन् प्रह्लादस्य तान्त्रिके
 जयस्य दरमेतत् कुरु तपादिशान्तेति ३ ति अतो न वितस्यांतरस्य करणोत्तैः स्यान्व्यनिलो ज्ञानं भव्यं न भवति मिति भावः ४ ततश्चेदं नि

उष्टुमीशो विहेतुं तं वैकुण्ठकलहान्निधः वतुः सनोऽष्टु प्रह्लाद इत्येव विजयो जयः प्रा ३
 निजकामसकाभ्यां भक्तिभ्यां वा सना इयं उष्टुमिदं कर्मकलता कर्मशोर्भगतेः च्युता ५

त्य
र
म

वृत्ताभित्याह प्रा ३ तिः कामरति या प्रह्लादस्य भगवत्पावाल्यादहेतुकी शगवा सना सा प्राग्भावी यथा निःकामप्राभः निःकाम
 वेतुप्रेमातिशयात् प्रा ३ तं योरनिमित्तं च वा सना सा प्राचीनया सकामनप्राभक्त्या सकामत्वं भगवत्पावालोकात् तदोस्य वा
 अतोऽनिशपेत्तद्गोप्रतिवेधात् स्वाधिकारस्थितयोरप्यावयोरभिभवः किमिती श्रयेण न निधि उष्टुमभ्युद्योतिनैव
 कुरोपतिता वति त्मातरेषितामेव वा सना मनु र्धाते स्म श्रारब्धकर्मलोभेन न ह्येवा सना इयं स्य फलमेकमेव साह ४ योरिति ॥
 कफलता भद्रं तन्निधिलक्षणा तस्मादिष्टा न हि घात वा सनाभ्यामेव हयोताधिहा जितदुःखनेरित्युक्तमिति स्वयं ५

त्री

ता
त्य
सो
सा

भास्यस्य च गदेर्भासक दीयादेधर्मत्वादर्शनात् मिथ्यात्वे दृष्टान्तः तेजोवागिणिक राकारयेरदुडिः एवं का वादिरेषा
यां स्फुटितेजो बुद्धिरित्युदाहार्यं तथा चेदमनुमाने सचितं ज्ञाननिजा प्रदादिवुद्धिर्महातदभाववति तदुडित्वाने ज
सि वागि बुद्धिः तत् तदभाववत्त्वं चात्मनः प्रुतिस्मृतिन्यायनिमित्तमस्माभिः एवं ह्यल्लोके वैमर्षस्वाभिन्नत्वं दर्शयति धा
स्वात्वेन सक्त निरस्त कुरु कर्मिति तदेवं तत्पदार्थत्वं पदार्थतदेव कथं न दारे एषा स्त्रस्य विषयो दर्शितः श्रवणमनन
योस्तृतीयं च निदिध्यासनवतो विजातीयप्रत्ययनिवारणस्य मनोनिग्रहद्वारा व्याशुमानत्वात् चतुर्थं च एमीमांसा
यत्तं चास्य सचितं तत्र हि पूर्वा ईन जन्मा शुभयत इति न्यायः साक्षादेव दर्शितः अन्वयादित्यनेन तत्समन्वयादिति
प्रथमं च निमित्त इत्यनेन इत्यनेन केशदमिति तेनेव ह्यहदेत्यादिना शास्त्रोक्तिरिति सत्यतियह्यरथ इत्यनेन ताने
न सर्वे व्याख्याता व्याख्या इत्यनेन न्यायकलापः सचित इति समन्वयाध्यायो व्याख्यातः १ तेजोवादिरे दामित्यादिना
तदनन्यत्वं सारं भाग्यदिभ्यश्चादित्यायसूचनाद्विरोधाध्यायार्थः २ धीमहीत्यनेन सहकार्यं तद्विधिपदे
हेतुतीये तदतो बध्नादिवदित्यादिव्यायसूचनात्वाध्यायार्थः ३ धास्वात्वेन सदा निरस्त कुरु कर्म परसत्य
मिति फलितार्थः ४ अविद्यातत्कार्यनिष्ठं यलक्षितपरमानंदरूपावशेषात् एवं च सति परमहंससं
हितेति समाख्यानं घते परमहंसानो वेदोतदावशेषनिदिध्यासननिष्पन्नत्वात् अत्र न्योपाख्यानात्तत्कार्य
कलात् एवं च ध्यायेमिति परस्य धीमहीति ध्यायस्य प्रयोगात् प्रायत्रीनूपतमस्याः संहितायाः सचितं तत्सावितु
वर्णनं मित्यर्थः स इति न्येन सचितः धियो योनः प्रचोदयादित्यर्थः तेनेव ह्यहदेत्यादिना सचितः तथा च गाय
त्रीवदनिष्ठं नृपयसं हितेति दर्शितं लक्षणे च श्रीभागवतस्य सचितं तथा च मत्स्यपुराणे पुराणदानप्रस्तावे यत्र

सा

धिकृतं गच्छेत्तु विलिख्यते धर्मविलस्रः वना सारवधोयेतं तं भागवतं दिदृक्षेति गायत्र्युपक्रमे लक्षणात्वेनोक्तः
एवं च संनिदीय विदशालक्षणात्पुनरेव न भवति न ह चित्तवत्ते जन्मा यस्या यत इत्यनेन सर्गविहर्गस्या नो निरुतो
य च तथैवं वमरः यद्युत्पाद्या निस्तु चित्तानि तेने वृत्त्यहदा यः प्रदिक् वये इत्यनेन भक्तानुग्रहलक्षणो यो यो वष्टु स्कंधयु
स्याच्च मुह्यति यत्परपश्यनेन कर्मवासना नूपाकुतिः सप्रमस्कंधयुत्पाद्या मन्वेतेशान कये नृष्टु मनवम
स्केधप्रमेयेत्याहुर्मध्य एकांतभूते ते जैवार्तिमदां विनिमय इति निरोधो दशमस्कंधार्थो दर्शितः धाम्ना सेनसदा
निरस्त कुहकं हि ति मुक्तिरेकादशस्कंधार्थः सत्यं परमित्याश्रयो द्वादशस्कंधार्थः धीमहीत्यात्मनेपदेन म
प्रयोगादधिकारि अथ मस्कंधार्थः सत्यं परमित्याश्रयो द्वादशस्कंधार्थः धीमहीत्यात्मनेपदेन म
यस्कंधार्थ इति कत्तत्र भागवतार्थसूचने तदेतद्वास्या न मोय निबंदो चयेते सात्वतास्तु चार्थेति ये चोक्तं यं
च महाभूतो पहितं शुद्ध चैतन्यं तदभिमानि विराडेतर्था मिरूपं ओमित्यनिरुद्ध इति व्याख्यायते एवमप्युक्तं
तपंच महाभूतो पहितं शुद्ध चैतन्यं तदभिमानि विराडेतर्था मिरूपं अनुज्ञानेति संकल्पेति व्याख्या
यते एवं स्पष्टं लक्ष्मकारणी भूतं पन्मायात्मकमव्याकृतं तदुपहितं शुद्ध चैतन्यं तन्निष्ठविदाभासोपलक्षितं
अनुज्ञानेति तदुक्तिरव्यायते अनुपहितं चैतन्यं सर्वा नृस्युतं सन्मात्रं सर्वसाक्षि परमानंद यने अत्रिकल्प इ
ति वासुदेवोति व्याख्यायते संकल्पेण प्रद्युम्नानिरुद्धा नाम धि वासुदेवो वर्तत एवोपाधिकृतः केवलं विशय
एतच्च न मिह ताप नीयोत्तरभागे व्याख्यातं ओ सीतानुज्ञानेन नृणां विकल्पैः स्थूलं सूक्ष्मं सूक्ष्मं जीवसाक्षि मि
ति वडुकत्वाभ्यासेन अत्र च वासुदेवः परमात्मा संकल्पेण जीवः प्रद्युम्नस्तु मनः अनिरुद्धो हंकार इति

संकर्षण

गमादिदे प्रयेस्पृष्टयति सतीति सती स्त्री धुवेवाल्ः पृथुः प्रौढः प्राचीनः प्राचीनवर्हिः सव इः भीमादिबहुतरं लोपः सत्पुनः नाः
 मिथिः स्पृचतविधस्य कार्यस्योक्तयेचतः प्रकरणी कतेत्याचयः २ नस्यामध्यायान्विमज्जति सप्रमिरिति सतीति हर्षः सप्रमिः
 मनसो अथकमात्मा देरधाणाकावाह मन्त्रित्यादिना सत्ये सत्यप्रसंगार्थं तस्याः सत्याः पतिप्रतातप्रतत्यतिता तौतयोह ३
 एतेवर्षः १५ लग्नमजयति निवेधने देहत्यागः सत्या इत्येवगणः प्रथमाहोः सातनेक्रोधहरणं ४ संक्षिप्तिः समाप्तिः पादक्षयज्ञ
 तत्रप्रसक्त्यावालमाह धुवेवेति कामला १२ प्रप्राप्तिस्मादरेः श्रुतेनाशस्तेस्मात् प्रमः स्वायम्भवः कर्तारि चण्डी मनकर्तकं वारण

सती धुवपृथुप्राचीनेतिहासेस्तदुक्तये २ सप्रमिश्चतुर्भिः प्रादशभिः प्राणमिस्तथा ॥ मनुकयान्वयः सत्ये धुवस्य
 त्यतिसततयोः ३ एत्यानवेधनं सत्या देहत्यागः पितृमृते गणे दत्तमस्वधं सो ब्रह्मणरुद्रलोत्तने ४ विष्णुना गतसं सति
 ईवेणाराधनेहरेः कामला भो धुवस्यास्माद्यज्ञाताकारणमनोः विष्णु धुवपदप्राप्तिः पृथवेवेणुसंभवः वेणुवृहोः पृथु
 सतिः सताद्यैः स्तवनं पृथोः १४ पृथुना त्रिग्रहेभर्मे स्तन दुग्धस्य दाहनं जयोश्चमेधराकृष्णसाक्षाकारोमधुदिवः ५
 सभामध्ये स्वधर्मीतिः कुमारैभ्यः परात्मधीः तया वने स्वधर्मी पितृहयः चित्रे प्रवेतसां ८

35

मित्यर्थः धुवस्येत्येव ५ विष्णुना दत्तं यदुवं प्रचलं यदंतस्यापि धुवस्येत्यर्थः ६ प्रौढमाह पृथव इति वयवे पृथोः प्रसंगार्थं
 सताद्यैरित्याद्याशब्दाणां धवेदिनौ तस्य तस्योषधीः दावलरूपस्य दुग्धस्य जयः शक्रस्य पृथुनेत्येव ७ स्वधर्मी
 विष्णुसेवा कुमारः सनकाद्याः परात्मधीतवत्तानं तथा परात्मधिया पृथोरिति मंडूकपुतन्याधेन चतुर्षु ब्रह्मर्षि
 व इकार्यमाह तप इति चित्रे प्राचीनवर्षिषे तत्प्रसंगार्थं मित्यर्थः रुद्रगीतमित्येतो ध्यायार्थः ८ रामाय

६१
३६

धीमातावध्यामात्रौ तयो हक्तिर्वध्यात्मनो निरूपणमित्यर्थः प्रत्ये प्राचीनवर्हिषे नाधिपं पुरंजना नीचं या विना तद्विहितस्यात्मनः पुरंजन
रेयस्यावा यर्हिः मगया समासगमविधीशदेव व्याविधी न हरे देवयगमप्राति अथश दानुतासने केवाशदी नामिनिवत् पुरंजन्य
उ नप्रस्ततस्तं गत तस्य स्त्री संगिनः पुरंजनस्य शक्तेः कालेन निरस्कारः एवं कवणप्रावु डो त्येतदंतमध्यापार्थमवोक्तं इहानि
प्रीतोष्मादीनि ते वा विषयं चेऽस्वीकारे सति यद्वा ह हेतु विषयं प्रेजनांतरे न्यथाभावे सति शक्तिरात्मनश्चेव निर्वर्णं प्रचेतसां प्रचेत
तो न्यतिस्तपूर्वा ध्याप्रशोषः उपत एव दत्तमुत्वा येति ल्यवं तस्येयसर्जनत्वेन निर्देशः १० नन्विह प्रकरणे प्राचीनवर्हिषीये कुरुत्तं
तच्चापुक्तं ३ यक्रमोयसंहारायोः प्रचेतसां मेव प्रतीतेरतः सैदश्यायेन ते वा मेव प्रकरणस्य त्वमस्तन प्राचीनवर्हिष इति चेत्तत्राह उप

36

ध्यात्मोक्तिर्नारदो नास्मै पापहिं सांविनात्मनः २४ कालाभिभूतिस्तच्छक्तिर्मक्तिर्हृदविषयं पुरंजना दिव्यारयानं
तयः सिद्धिः प्रचेतसां दत्तमुत्वा यन्निर्वर्णमध्यापार्थस्य प्रोद्युतः २५ ३ यक्रमोयसंहाराप्रचेतैर्मिस्तदात्मनैः तथाप्यध्या
त्मपारोक्ष्याह्येण प्राचीनवर्हिषः १२ गुणपुत्रस्य पितुरव्यतः करणश्रुद्वये भवेदिति द्योतयितुं प्रचेतो वत्तवाप्येन इति भाव

क्रमोयसंहाराविति यद्यपि प्राचीनवर्हिषः पुत्रैः प्रचेतैर्मिः प्रकरणस्योपक्रमोयसंहाराविति दृश्यते तथापि प्राचीनवर्हिषेण
वैशेष्यं कुतस्मादध्यात्मपारोक्ष्यात् प्रध्यात्मस्य तदधिकारेणैव यशोदातपोयदेशात् वर्हिषात्रेतदध्यात्मं याहिंतेण प्रदर्शि
तं ११ नन्वेव प्रचेतसां वत्तवाप्येनातमाह गुणमिति पुत्रस्य पुण्येनैव वातः करणश्रुद्वये स्यादिति सिद्धमेव किंतु तस्य
नै करणश्रुद्वये भवेदिति द्योतयितुं प्रचेतसां तयः कथनमित्यर्थः नद्याचकात्मापनः पुत्रेण वत्तना मेति योजादुदत्तमायुषा
नः सत्त्वं प्रयात्रेण तस्मादेव मया सनामिति विरज्जेन्माचार्यैः सूर्यस्तनौ मर्त्यः प्रत्यद्युष्मप्राग्भवसति वत्तुतः १३ त्रप
रितोदर्शितुः योत्र धर्मैरित्यादिना तस्मात्पुत्रपुण्येन स्वपुण्येन च श्रुदात्मनो एतौ हीनदीप्तिर्जातेति सिद्धं १२३ १ भा

गमादिदोषप्रसंगादुपाधुत्यतिमात्रेणैवमुच्चरेति इत्यादिश्रुत्युत्पत्तेस्तद्गुणसारत्वादिन्यायाच्चेति चकारार्थः देह
विशिष्टमनः प्राणैव केचिदात्मत्वेन प्रतिपत्तव्यं निराकरोति अर्थे विमिश्रति नहि भौतिकात्मा देहं विप्रमाण
मनसा ज्ञाते संभवति युदादावपि तत्संज्ञात् एतेषां युदादीनां चानित्यत्वात् आत्मनित्यत्वस्य च व्यवस्थापितत्वात्
एतेन विभुत्वमपि व्याख्यातं नित्यत्वे हि मध्यमपरीक्षा साते न्यययुमानं परमाणुत्वापरममहत्त्वे वा व्यवतिष्ठते
तत्र परमाणुत्वे सकलशरीरव्यापिसुखदुःखानुपलम्भप्रसंगात् सकलदेहव्यापिकापी पलये अक्षरममहत्त्वं एवं
नित्यत्वे व्यवतिष्ठते एतेन देहाद्यतिरिक्ता विदेहपरिमाण एवात्मैतिहा एकवर्त्तनिरक्तः अस्तु तर्हि देहं विधातिरि
क्तैर्देहभूरेवात्मा ज्ञानप्रयोनतु ज्ञानरूप इति प्रतत्तत्राह स्वराडिति स्वयमेव राजते इति त्वराह स्वप्रकाशज्ञानरूप
इत्यर्थः अत्राप्यपुरुषः स्वयं ज्योतिर्भवतीत्यादिश्रुतेः संदेहविपर्यया विवक्ष्यते न सदा भासमानत्वात् स्वजन्यज्ञानवि
षयत्वे च कर्तृकर्मविरोधात् अविरोधाध्यायेत तोषयादेहादशाधिकरणेनो नित्यत्वे तन्मनसो यमात्मा अतएव
उभयसंभवादेव परमात्मा यदि नित्यादि इत्यर्थः ज्ञातएवैति न्यायाच्च ज्ञानरूप एवात्मैत्यर्थः ननु जीवस्वस्वप्र
काशज्ञानरूपत्वेन न्यादिश्रुत्यत्वे च तत्प्रमाणे दक्षा भीवात् स्वतएव च ब्रह्माभिन्नत्वे शास्त्रांभो निरर्थकः ब्रह्मो
वैवाधस्य सर्वदा विद्यमानत्वादित्यत्राह तेनैव स्यादप्यप्यादिकवये इति ह दामनसा उपाधिना तादात्म्याप
न्नः सन्मुद्रावब्रह्मविषये कर्तृत्वभोक्तृत्वादिलक्षणं संसारसंसारणरूपं विस्तारितवान् तथा च श्रुतिः ससमा
नः सन्नुभो लोकावनुसंवरति ध्यायतीवलेलायतीव सधीः सन्नोभतेत्याद्याधीसंवेधादसंसारिलोपिसंसा
रितं दर्शयति तथा च तन्निवर्तये ब्रह्मात्मनो यदेशा युक्त इत्यर्थः संसारस्य मोहहेतुतादृशीयानि प्रादिकवये इ

ति आदिभूतं पक्षं तुल्यं ब्रह्म नंदरूपमोक्षरूपं तस्य वयः प्राप्तिस्तदर्थं अवयवगताविति स्मरणात् निमि
 तात्कर्मसंयोगे च पक्षसमं नर्मणि दीपितं हेतीति वत् नहि संसारभावे प्रवृत्ता मननादि साधनानां संभवति
 न च तदभावे तत्त्वज्ञानोदयः न च तस्य तरेणानाद्यविद्या निवृत्तिरिति त्रिस्तोत्रार्थमेव संसारं विस्तारितवानित्यर्थः
 तथा च श्रुतिः रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिवक्ष्यामि इति त्रिस्तोत्रार्थः पुनरुच्यते इति च ब्रह्मवाग्दमप्रवृत्तौ
 तदात्मानं मेवावेदाहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्तत्त्वमेवमभवदिति च संसारकारणं विद्या निवृत्तिरूपं मोक्षं दर्शयति ननु
 तर्हि भवतु स्वप्रकाशज्ञानरूपश्रुत्या किं नाना नंदरूपप्रतिपक्षं रं भिन्नश्रुतिस्तोत्रमनंतं तत्राह मुसंतिष्ठत्स रप इति यत्तत्त्व
 दृष्टिर्न जीवस्वरूपे सूर्यस्तार्कि काद्यपेक्षया सुधीयामिस्तोत्रमस्य निभ्रा म्यति श्रुतस्वरूपं जानानां श्रवणानंद
 रूपत्वे प्रतिदेहमेकत्वं ब्रह्मभिन्नत्वं चाज्ञानतः तथा च श्रुतयः एव तदवपरमानंद इति एको देवः सर्वभूतेषु गत इति
 श्रुत्या त्मा ब्रह्मेति तादृशमप्यतो जीवस्य बोधयति परमप्रेमास्पदत्वा नंदरूपत्वं नानात्वे भोगव्यवस्थानुपपत्तेः
 प्रतिदेहमेकत्वं नहि नहि विभूनामात्मना सर्वदेहसंबंधितत्वं शेषे कर्मादिकं मयि भोगनिष्ठा मकं भवितुमर्हत्यवि
 शेषात् एकात्मवादे तु न जदंतः करणावच्छिन्नप्रदेशानां भिन्नत्वा दुपपद्यते एवमवस्था देहमेवादेकत्वं प्रति
 संस्था नाभावः एवं च भेदशून्यत्वात् ब्रह्मभिन्नत्वमासीदलक्षणे क्वात् एवं त्वं पदवाच्यार्थं पूर्वीर्देन प्रति
 पाद्यतुल्यमनं नवक्तु मध्याशेषा पचादन्याधेनारभते तेनोवादि मद्रूपेणा विनिर्दिष्टादिना यत्रात्मनि
 त्रैलोक्यां स्थूल सूक्ष्म कारणोपाधीनां जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तावस्थाहेतुना संसर्गो मिथ्यैव ननु परमार्थतः स
 यत्र किंचित्पश्यत्यनन्तागतस्तेन भवत्यसंगो ह्ययं पुरुष इत्यादि श्रुतिभ्यः साक्ष्यस्य साक्षिधर्मत्वानुपपत्तेः

यथापत्तिः न चेष्ट मेवैतत् समवायवत्त्वेन स्यादिति न न्यत्वेन मूलकारणत्वापत्तिः एवं कार्यमपि कार-
 णकारणत्वात् सत्त्वात् प्रायेकं कार्यकारणभावः न हि स्वयं एव संकल्पचित्त्वं धोरह्यते
 उत्पद्यते घट इव प्रतियोगित्वेनासतोपि कार्यत्वे भविष्यतीति चेत् हंत प्रागभावप्रतियोगित्वं निराश्रयं सा-
 म्यं नो ग्राह्येष्ट इति सा एकलपना हि तोये सत्त्वात् कार्यदोषपत्तिः प्रागभावप्रतियोगित्वाश्रयत्वे नैव क-
 र्यसंज्ञां कारणात् न च सत्त्वात् कार्यदोषपि घटने कारकव्यापारवैयर्थ्यापातात् प्राविर्भावतिरोभावयोरपि सद-
 संविदि कल्पग्राह्यात् तस्यात्सदसहितत्वात् न निर्वचनीय नैव कार्यकारणयो रिति विवर्तवाद्ये न शिष्यते
 तथा चाविद्यावशाच्छुद्धिर्वाणि हैताभावे मिथ्येत्यर्थः नन्वविद्याकार्यतामसत्यत्वेपि प्रविद्यायाः सत्यत्वम-
 स्तु गृह्यादिभावित्वात् वृक्षवत् कल्पकशून्यत्वाच्च न हि हैत प्रवचकल्पना हेतोरविद्यायाः कल्पकांतरास्ति म
 स्वस्याएव कल्पकत्वे प्राप्ताश्रयात् अविद्यांतराभ्युपगमे च न वक्ष्यानात् तथा चेकविज्ञानेन सर्वविज्ञानव्या-
 धाते निर्वृत्तापत्तिश्चेत्यत आह धास्यात्वेन सद्य निरस्तकुरुकमिति सदानिरस्तं नित्यनिवृत्तं कुरुकं कपट
 मविद्याख्यं यस्मिन् तत्तथा तत्र हेतुः स्वभावाच्चेति न खं जने दाहि तोयचेतस्य दित्यर्थः तथा च प्रुतिः सदे त
 वक्षोभेदमग्रग्राही देकमेवाहि तोयमित्यादिरन्यथानुषयश्रुमानैरेकैवाहि तोयशब्दे रसं उमेव वस्तुप्रति-
 पादयति दृग्दृश्यसंबंधानुषयन्या कल्पितत्वे नैवाविद्यायाश्चेतन्यभावात् तन्निवृत्ताच्च एकस्यैव स्वपरसाधा-
 णकल्पनामूलत्वाच्चाविद्यांतराभ्युपगमदोषः उत्पत्त्यनंजीकारेण ज्ञेयैश्च नित्यत्वेन नोत्ताश्रयदोषः गृह्यादि

भावते वात्मनो नित्यते प्रयोजकं न भवति किंतु परमार्थसत्त्वं अविद्यायाश्च सदसद्विलक्षणत्वात् ज्ञाननिवर्त्तितो यप
 तिः तथाच मायातत्कार्यहीनः परमात्मा तत्पदलक्ष्यो दर्शितः एतेनैव तत्पदलक्ष्यो विदर्शितः तस्यापि माया न
 कार्यशरीरादिहीनत्वात् जाग्रत्सुषुप्तिसाक्षिणस्तदन्वाभावात् एवं च वदार्थं ज्ञानपूर्वकवाक्यार्थबोधे सति
 तदावतिरूपं निदिध्यासनमुपपन्नं अथ जन्माद्यस्य यत् इत्यनेना नेदं न्यते दर्शितं आनंदा होवसत्त्वितानि
 मूतानि जायंत इत्यादि श्रुतेः अन्वयादित्यनेन सद्रूपत्वं नित्यत्वं विभुत्वं च सर्वदेशकालान्वयबोधनात् स्व
 ादित्यनेन स्वप्रकाशज्ञानरूपत्वं धाम्नास्तेन निरस्तकहकमित्यनेनादितोयत्वं सत्यमित्यनेन परमार्थत्वं
 मिमि सत्यं ज्ञानमनेते ब्रह्मविज्ञानमनेदे ब्रह्मेत्यादिवाक्यार्थो दर्शितः अथ च तत्पदार्थो विज्ञाकतेः नेन
 आर्केन दर्शयितुं श्रेष्ठालंकारस्यान्यंतचारुत्वात् तथा हि योजीवः अस्पृष्टे हेन्द्रियादेर्जन्मादिविकारजा
 तैश्चर्य्यात् अनुगतेवान् अविद्यात्मन्या शेषितत्वात् तं परं सत्यं धीमहीति संवेद्यः अस्पृक्षी दृशस्य
 यतः गच्छतः सर्वदा परिणममानस्येत्यर्थः जन्मादिगच्छत इति वा ननु जातो देवदत्तो मतो देवदत्त इति
 प्रतीतिस्तं यथाग्नेः रुद्राविसृष्टिर्गोव्युच्चरंति एवमेवास्मादात्मनः सर्व एतज्ज्ञात्मनो व्युच्चरंतीति जन्म
 श्रुतेः सत्त्व एव जन्मादिमान् जीवोस्तु नेत्याह इतरतश्चेति जन्माद्ययोग्यत्वादित्यर्थः तथाच श्रुतिः
 जन्माद्यते म्रियते वाकदाचिन्नायं कुतश्चिन्नवभूवकश्चित् अजो नित्यः शाश्वतो येषु शालो येषु शालो न हन्य
 ते ह्यजाने शरीरे इत्याद्या श्रुतिः सति प्रभगवद्गीता जीवस्य जन्मविनाशो वा रयति कृतं हा न्य कृताभ्या

इति आदिकीर्तिरप्यगर्भस्ते स्म हृदयसहयोग्या तेनेहिरण्यगर्भस्यैव वेदप्रवक्तान्तराण्येव त्वा उक्ता नितक येति
ज्यैतः करणं स ह्यमहाभूतका । मस्याप्रतदुपाधे हिरण्यगर्भस्य वेदतदर्थं ज्ञानं कारितवान् इत्यर्थः तथा च श्रुतिः
यो ब्रह्माणविद्यया पश्यति वेदं प्रपद्यते तस्मै तं ह देवमात्मवुद्धिप्रकाशं मम ह्यु वैशरणं महं प्रयच्छे
मिहिरण्यगर्भत देवविर्भावयोः परमेश्वराधीनतां दर्शयति वदति हृदयमनसैव तेने न तु मुखे नु ध्यामि नवान्
इति वा मनेन स कीर्तयामि त्वदर्शितं तथा च श्रुतिः यः सर्वं बुभूते बुद्धिगुणं सर्वं भूतेभ्यो तरोपं स कीर्ति
स्तानि न विदुः एष स कीर्तिभूता निशरीरं यः स कीर्तिभूता न्यंतरोपं मयत्वेन ते ग्राह्या नर्कं मम न इत्या
द्यां स कीर्तयामि त्वेन परमात्मानं प्रतिपादयामि ननु दाहते श्रुतीनां ब्रह्मणि शमायं न संभवति ब्रह्मणः सिद्ध
तेन मानं तं शयो ग्यात् श्रुततः स्वरूपं चेतन्यस्यैव मानं तं नानात् तथा च तत्संवादेन श्रुतीनां नानाज्ञातज्ञापकत्वल
लां प्रामाण्यं वि संवादे तु बाधितविषयत्वात् तत्रा म प्रामाण्यं तथा च प्रधानप्रमाणादिकारणता बाधकमनु र
मानं लब्धावकाशं भविष्यतीत्याह मुपंति यत्स्वरूपं इति यत्र यत्स्मिन्निबधे प्रवेष्टाने दाहयस्वरूपं चिन्ता
बलं लोके सूर्यस्तार्कि कादयो म ह्यंति मोहमज्ञानमनुभवंति मोहो हि विधुः आवर्णनयो विज्ञेय रूपं
आवर्णनयो विज्ञेयसमत्तावरणरूपः । मानावर्णनयमिति विधुः तत्र नास्ति मुहं ब्रह्म न भासते वेति वि वि
धो मोहो वेदो तशास्त्रविचारविमृशैरनुभूयते वेदो तशास्त्रविचार पराणो तु यशेत्तज्ञानेना समत्ता वरणेति
वचनादयमाना वरणमनुवर्जते एव नास्ति ब्रह्मेति प्रतीत्यनुदये मम न भाति ब्रह्मेति ते वां प्रतीतेः प्रतएव ते
उदमाना वरणा निवर्जं कस्य सात्ताकारस्य साधनान्यनुतिष्ठति एवं च विज्ञेयो यो वरणकार्यं भ्रमविशेषः

१ तत्त्वज्ञानं यतो जीवादि त्रयेश्वरोत्तमगतो निमित्तकारणमात्रमेवेति तार्किकवैशेषिकपातं जलिपाशुषतादयो व्यवहृति
 साध्यमोक्षसाधकस्य जगन्निमित्तकारणत्वेनाविनेष्टरस्य भवेति किंतु प्रधानपरमाण्वद्येव तेन नूयेलोके स्पष्टमित्या
 २ ३ तस्या इत्यविषयकमोहस्यापरोक्षत्वात् त्वनूपचैतन्यस्य च तस्या धकत्वेन तदनिर्वर्तकत्वात् त्रिवर्तकवत्पुन्य
 व दनेन वेदाज्ञानां प्राप्ता एव स्यात् तत्रैव सिद्धत्वे वै ब्रह्मणो मानां तदयोग्यत्वं रूपादि हो ज ते व्युत्पादितं भाष्यकार
 भूतिभिः एवं पूर्वार्थेन तत्त्वदवाच्यायं मुक्ताय राई न तं ह्यस्य वक्तुमारभते नूय्या रोपपवादाभ्यां निःप्रयंचं प्रपंचं
 ते इति न्यायेन ते जीवादीत्यादिना यत्र ब्रह्मणि त्रयाणां ते जीवत्रानां तर्गः त्रिसर्गः समवायिचैव प्रकृतौ रजतवत्
 यो दोषो स एव प्रकृतौ त्रयाणां ते जीवत्रानां साक्षात्पठितत्वात् त्रिसर्ग इत्युक्तं विषयधिकरणन्यायेन तु पंचनविषय
 दुस्यते यं दोषो तदुत्पत्तेरप्रवणदिति भावः अस्ति तु शब्दाद्विषयो नुत्पत्तिवारणार्थः कृतः अस्ति तेन रीपके
 ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 ज्ञात्तनज्ञाकाशः संभूत इति श्रुतेरित्युभयथा सर्गोस्तीति बोध्यं भूत इति सर्ग इति द्रष्टव्यं तन्निष्पाते द्रष्टव्यं तमा
 ह ते जीवादि सद्यथा विनिमय इति विनिमयो वा त्ययः व्यत्यासः व्याप्तिश्चिभावाः सिन्धुन्यावर्तन इति यावत्
 तथा च श्रुतिः यदमे लोहितनूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्तं तदपां कर्म तदन्नस्यायागादग्नौ रग्निं तं वाचं रंभं एविका
 रणामध्ये यं त्रीणि नूपाणीत्येव सत्यमित्यादिना कत्तस्य विविकारस्यानन्ततां दर्शयति न त्पारंभवादेनापि
 एवमवादावा संभवति तथा हि परमाण्वतरेण संयुज्यमानो ह्येकमारभते इत्युपेयते तत्र ह्येका समवायि
 का एव भूतः संयोगः परमाण्वाः कात्स्न्येन वा समवेत एकदेशेन वा प्रायेप्रधिमानुपपत्तिः द्वितीये समवाय
 वत्तयतिः एवं परिणामोपि प्रधानस्य कात्स्न्येन वा एकदेशेन वा प्रायेकारणविनाशापत्तिः द्वितीये साव

यदेव चतुर्थी धिक्कारेण प्रकृतस्यैव सत्यज्ञानादिसत्त्वस्याकर्षणं प्रतिपादनमाकर्षः सम्यग्ज्ञानमकूपादिशहिते वा कर्षस्त
स्मादिति सत्रेणैवार्थस्यैव व्याख्याते इतरत इत्यत्र चकारादसतोऽन्यत्वात् न च वाचाधीन्यत्वात् तत्रैव कारणाभित्युक्ते का
पीन्यवाते कर्षविनाशे तस्य विनाशमात्रं व्याकृतमिति तत्रैति तथाहि घटनाशे पितृदन्तिदन्तिताम्रत्रविनश्यति तत्कस्य
हेतोर्घटमित्रेशयवाद्येतस्यान्यथात् एवमदपि इतरतः इतरत्र कार्योत्तरे तदप्यलंभान्यथादिज्यैः वाक्यानुपपत्त्यादिहे
यान्न नासतो जगत्कारणतस्याह अर्थस्य भिन्न इति न हिसतो पर्थो न विदित्वा कश्चिदचित्ते शक्यते किं पुनरवस्तुतेति
(भावः) तथा च शुभिः यः सर्वज्ञः स सर्वविद्यमानमप्येतयः तस्मादेतद्वत्त्वनामरूपमत्रैव ज्ञायते इति सदेव सोमोद
मग्रशालीकं कमेवाहितो यं तदेतत्तद्वत्त्वा प्रजायेद्येत्याद्या च स्वरूपसाधनप्रयोजनादिविज्ञानवत एव जगत्कारण
तद्वत्त्वमिति अभितः सर्वप्रकारेण सामान्यतो विशेषतश्च सर्ववस्तुज्ञानातीति अभितः सर्वज्ञः सर्वविदिति यदद्वयार्थो
दर्शितः अर्थानामभिज्ञ इति दर्शिते अर्थचितिसुप्रमीसर्वत्रैकरूपे वा दत्त्या कल्पिततत्तूपाविसमतेतिसत्त्वमिति अथ
वाच्येति तत्रैव अर्थचितिपूर्वोक्तं वसंवेद्यः एवं च सर्वज्ञत्वात् पादानत्वेन परमाणुकारणवादः प्रधानकारणवादश्च नि
रकृतः ननु माभत्कारणता परमाणूनां प्रधानस्य तदभेद्यमिति सत्त्वपरिमाणेन सर्वज्ञसंभवात् ब्रह्मणश्चानिर्दिष्टं कृतेन
सर्वज्ञानकर्तृत्वादित्यत्र साह स्वराजिति स्वयमेवाजते प्रकाशत इति स्वराज इत्यानपेक्षा प्रकाशरूप इत्यर्थः तथा
च सविता प्रकाशत इत्यादिवत् कर्तृत्वोपचारिकत्वेन सर्वविषयज्ञानविषयज्ञानरूपत्वं विवक्षितत्वात् न प्रधानस्यास्य
स्यकारणता प्रसंग इत्यर्थः एवं चैकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञासमर्थिता भवति अन्यथा प्रधानविज्ञानेन तत्का
युक्तं न संभवेति तदकार्याणां पुरुषाणां ज्ञानासंभवात् ब्रह्मणिविदिते त पुरुषाणां स्वतएव तद्रूपत्वादितदेवा चेत्तत्र
इदं च तेन तदव्यतिरेकायेनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमृतं मतमविज्ञानं विज्ञानं प्रित्यादिश्रुत्या कस्मिन्नुभावतो विज्ञाने सर्वमि

न सर्वविज्ञानप्रतिज्ञोपपत्तेः ननु ब्रह्मकारणत्वेनैकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञानोपपद्यते वेदस्यापौरुषेयत्वे
न स्वातेत्याभ्युपगमान् तस्य ब्रह्मकार्यत्वेनैकविज्ञानेनैकविज्ञानप्रतिज्ञानोपपद्यते वेदस्यापौरुषेयत्वे
यतस्तस्मात्संकोचतायास्वकार्यापेक्षया प्रधानमपि सत्यप्रसवमित्याशंक्याह तेन इत्यादिब्रह्मवेदं यस्तेनेविस्तारित
वान् आसप्रश्नासादिव लीलया विभीषितवान् तथा च श्रुतिः अस्मिन् महतो भूतस्य निश्चासितमेतद्यद्वेदो
यजुर्वेदोऽथाद्यावेदस्यापि ब्रह्मोपादानत्वं दर्शयति न च ब्रह्मकार्यत्वे सति तस्य पौरुषेयत्वं पुरुषमात्र
जन्यत्वेपि पौरुषेयत्वं न हि नान्यत्वेप्यानुपूर्वीविशेषस्य पुरुषजन्यत्वात् श्रीमत्सकमस्य स्यादपि वेदो ग्रामाण्यप्र
संगः वर्तनित्यतामात्रेणैवापौरुषेयत्वव्यवस्थायने लौकिकवाक्यस्यापि तत्संगः तस्मान्मात्रांतरणार्थमवलम्ब्य
रचितत्वं पौरुषेयत्वं सापेक्षत्वं लक्षणग्रामाण्यप्रयोजकं तच्च न वेदवेदार्थस्य मानांतरागोचरत्वात् इदमेव श्रु
त्यानिश्चासितं इष्टं तेन दर्शितं यथा हि निश्चासः पुरुषाज्जाग्रमानौ विनयुरुषत्रयः सुषुप्तावपि दर्शनात् एवं च
स्य स्यात्तत्काशो ज्ञायमानो विनयिकीर्षी जन्यः तदर्थस्य वेदातिरिक्तमानाविषयत्वात् तथा च वेदतदर्थज्ञा
नोऽस्तस्य कालत्वाच्च ब्रह्मणः सार्वज्ञ्याद्यातो न वा वेदस्य पौरुषेयत्वं एवं च सति एकवित्तानेन सर्वविज्ञान
प्रतिज्ञानसंकोचनीयावाचकाभावात् अत्र चेशमनुमानं सूचितं वेदनिष्ठसर्वार्थप्रकाशनशक्तिः स दुपाय
न निष्ठाकाशे गतप्रकाशनशक्तित्वात् ब्रह्मोपादानकदीपगतप्रकाशनशक्तिवदिति अतो वेदोपादानत्वेनापि
ब्रह्मणः सार्वज्ञ्यमिति केचित् हिरण्यगर्भे वेदप्रवक्ता जगत्कारणं चेत्याहुस्तान्निश्चयरोति ह दायग्रादिकवये

[illegible]

गवैत्राणि विविधं तदेव ब्रह्मत्वं विविधं विदितं सत इति श्रुतं गोचराया ब्रह्मेरु यत्रिष्वन्मात्रकारणत्वात् तं
 तद्वदिति श्रुतेस्तस्मात् एव चावर्तमानाया निदिध्यासनरूपत्वाद्युक्तं श्रुतं गोचरत्वं एतद्वन्मात्रं यद्वद्वत्माना
 सर्वसाधनविधौ नांधो महीत्युक्तं एतत्पञ्चमंगलत्वं सर्वदा सर्वकार्येषु नास्ति ते सा मंगलं ये वा हृदि स्थिता म
 वा नगलाय तनं हरित्यादि शास्त्रसिद्धं एवं श्रुतं ब्रह्मणि निदिध्यास्यमानस्य यद्वा मात्सत्यं तां प्रतिपादयितुं त
 त्पदार्थरूपतामाह जन्माद्यस्य यत इत्यादिना ग्रस्य प्रत्यक्षादिसकलप्रमाणसन्निधावितस्य जगतो जन्मादि जन्म
 स्थितिभंगो भवतीति सत्यधो महीतिसंबन्धः तथाच श्रुतिः यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जाता निजीवंति
 यत्प्रयत्नमिदं विंशतीत्याद्या ज्ञानं दो ब्रह्मेति वज्रानात् ज्ञानं दाक्षेव ब्रह्मि मानि जायन्त इत्याद्या च जगज्जन्मास्थि
 तिलयकारणतां ब्रह्मणो दृश्यति यत इति प्रकृतौ पंचमी जनि कर्तुः प्रकृतिरिति पाणिनिस्मरणेन जन्मादी
 नितरुणसा ज्ञानो बहुव्रीहिः सर्वादीनि सर्वनामानीति यावत् जन्म न आदितं श्रुतिविदेशायेतवस्तु ब्रह्मापेक्षे
 न ननु असद्वदुदमग्रग्रासीदिति श्रुतेः श्रुत्यमेव जगत्कारणमस्तु नेत्याह श्रुत्ययादिति इदं सदिति सदिदं सदिदं स
 दुपस्येव कारणस्य कार्ये च नुस्मृतत्वात् इतरतश्च श्रुतसत्ता नन्वयात् श्रुत्यमिदमिति प्रतीत्यभावात् कुतस्त
 खलु सोम्येदं स्यादिति होवाच कथं सतः सज्जायेतेति वा केनासतः कारणताप्रतिषेधाच्च सद्रूपं ब्रह्मेव जगदुपा
 दानमिदं यः सदेव सोम्येदमग्रग्रासीदिति श्रुतिवाक्यान्वयात् इतरतश्चासदा इदमग्रग्रासीदित्यसतः सत्ता न
 याच्चेति वा तस्यां चासत्येदं सत्त्वमेव न गोप्या ब्रह्म तत्पेव योजनीयं एतच्च समाकर्षादिति समन्वयाध्यायेचत